

Tadeusz Zembrzusi

doktor habilitowany nauk prawnych, profesor Uniwersytetu Warszawskiego,
Katedra Postępowania Cywilnego, Wydział Prawa i Administracji,
Uniwersytet Warszawski; radca prawny
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8239-6827>

Dopuszczalność środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym

Słowa kluczowe: *środki zaskarżenia, istnienie zaskarżonego orzeczenia, dobór właściwego środka zaskarżenia, legitymacja do wniesienia środka zaskarżenia, gravamen – interes prawny, zachowanie terminu, zachowanie przepisanej formy*

1. Przesłanki dopuszczalności środków zaskarżenia

Dopuszczalność oznacza dozwoleństwo, tolerowanie pewnej sytuacji pod jakimś warunkiem¹. Chodzi o danie przystępu, uzyskanie możliwości. W prawie procesowym dopuszczalność bywa rozumiana jako cecha czynności procesowej, bez której czynność ta nie może wywołać właściwych skutków prawnych². W odniesieniu do środków zaskarżenia pojęcie to obejmuje problematykę przesłanek warunkujących złożenie danego środka poprzedzające stadium służące ocenie jego zasadności, czyli skuteczności zaskarżenia³. Dopuszczalność środka zaskarżenia wiąże się z możliwością zbadania zasadności żądania skarżącego, a niedopuszczalność należy rozumieć jako niemożność przystąpienia do jego merytorycznej oceny. Stwierdzenie przez sąd dopuszczalności jest zatem warunkiem *sine qua non* merytorycznego rozpoznania środka zaskarżenia, w wyniku którego może dojść do uchylecia lub zmiany zaskarżonego orzeczenia⁴, względnie uzyskania innych skutków. Skuteczność zaskarżenia jest uzależniona od konstrukcji dopuszczalności⁵. Zaskarżenie

¹ Zob. *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/dopuszczalno%C5%9B%C4%87.html> (dostęp 22.07.2022 r.).

² Zob. S. Hanausek, *Orzeczenie sądu rewizyjnego w procesie cywilnym*, Warszawa 1967, s. 193.

³ Por. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2011, s. 120 i n.

⁴ Lub czynności organu egzekucyjnego, niebędącej orzeczeniem. Zob. A. Marciniak, *System środków zaskarżenia w sądowym postępowaniu egzekucyjnym* [w:] *Wokół problematyki środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym*, red. M. Michalska-Marciniak, Sopot 2015, s. 412 i n.

⁵ Por. J. Niejadlik, *Kontrola rewizyjna postanowień poprzedzających wydanie wyroku w procesie cywilnym*, Warszawa 1977, s. 78 i n.

orzeczenia sądu stanowi zatem konsekwencję dopuszczalności żądania kontroli prawidłowości orzeczenia⁶.

Ustawa określa reguły, według których ma być dokonywane zaskarżenie orzeczenia. W piśmiennictwie akcentuje się, że tego rodzaju zasady są wypadkową „dwóch postulatów praktycznych. Ustawie chodzi o to by skrócić możliwie do minimum czas, w którym może istnieć niepewność wywołana możliwością dopuszczalności zaskarżenia, z drugiej zaś o to, by zapewnić zaskarżeniu wynik możliwie odpowiadający jak najbardziej potrzebom słuszności”⁷. Twierdzenie, że zagadnień związanych z zaskarżaniem orzeczeń nie można rozpatrywać w oderwaniu od „całego obowiązującego systemu prawa procesowego i rządzących nim zasad procesowych”⁸ dało asumpt do posługiwania się pojęciem „zasad zaskarżania orzeczeń sądowych”⁹. Dopuszczalność środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym jest jednak uzależniona nie tyle od zasad, ile od łącznego spełnienia określonych ogólnych warunków, nazywanych także przesłankami¹⁰, które wchodzą w szerszy pojęciowo zakres przesłanek postępowania cywilnego, skoro w kontekście zaskarżania orzeczeń mówi się o przesłankach natury procesowej¹¹.

Przesłanki procesowe wykazują ściśle związek z problematyką dopuszczalności postępowania traktowanego jako pewna całość¹². Termin przesłanka procesowa jest terminem technicznym „dla określenia przesłanki formalnej, w znaczeniu formalnego wymagania, formalnego warunku, formalnego założenia w procesie”¹³. W literaturze konstrukcja ta bywa rozmaicie ujmowana i definiowana, tj. w sposób wąski albo szeroki¹⁴; przedstawiciele

⁶ Por. A. Oklejak, *Z problematyki zaskarżalności orzeczeń sądowych w postępowaniu cywilnym*, „Studia Cywilistyczne” 1975/25–26, s. 218 i n.

⁷ Zob. M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja i struktura*, Warszawa 1947, s. 639. Por. A. Góra-Błaszczkowska, *Rozwój systemu środków zaskarżenia w polskim procesie cywilnym. Wybrane zagadnienia – postulaty de lege lata* [w:] *Współczesne problemy postępowania cywilnego*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Klich, Toruń 2015, s. 275 i n.

⁸ Zob. W. Siedlecki, *Podstawy rewizji cywilnej*, Warszawa 1959, s. 3 i n. Por. W. Siedlecki, *Zaskarżalność orzeczeń w sądowym postępowaniu cywilnym* [w:] *Studia z prawa procesowego cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Zbigniewa Resicha*, red. T. Ereciński, M. Jędrzejewska, Warszawa 1985, s. 277 i n.

⁹ Zob. W. Siedlecki [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego. Tom III. Zaskarżanie orzeczeń sądowych*, red. W. Siedlecki, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986, s. 47 i n. Por. T. Ereciński [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. T. Ereciński, *Środki zaskarżenia. Tom III. Cz. 1*, red. J. Gudowski, Warszawa 2013, s. 88.

¹⁰ Zob. M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja...*, s. 641; W. Broniewicz, *Dopuszczalność środków odwoławczych w postępowaniu cywilnym ze względu na przedmiot zaskarżenia*, „Państwo i Prawo” 1997/5, s. 18.

¹¹ Zob. S. Hanausek, *Orzeczenie...*, s. 157 i n.; S. Hanausek, *Znaczenie pojęcia roszczenia procesowego w postępowaniu rewizyjnym*, „Studia Cywilistyczne” 1975/25–26, s. 64 i n. Por. B. Bładowski, *Przesłanki dopuszczalności rewizji cywilnej*, Warszawa 1982, s. 15 i n.

¹² Por. S. Cieślak, *Formalizm postępowania cywilnego*, Warszawa 2008, s. 36.

¹³ Zob. Z. Resich, *Istota procesu cywilnego*, Warszawa 1985, s. 102.

¹⁴ Zob. Z. Resich, *Przesłanki procesowe*, Warszawa 1966, s. 53 i n.; M. Sawczuk, *Wznowienie postępowania cywilnego*, Warszawa 1970, s. 63 i n.; W. Broniewicz, *Problem przesłanek procesowych w procesie cywilnym i postępowaniu arbitrażowym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1968/59, s. 51 i n.

nauki prawa procesowego posługują się nim w klasycznym ujęciu, używając konstrukcji założeń stosunku procesowego, inni postrzegają przesłanki jako zespół warunków¹⁵, formalnych wymogów¹⁶, wymogów procesowych¹⁷ czy założeń procesowych¹⁸, od których uzależnia się dopuszczalność procesu i rozstrzygnięcia co do istoty sprawy¹⁹. Wyróżnia się przesłanki poszczególnych czynności procesowych, a akcentowanie roli i znaczenia pewnych okoliczności dla postępowania cywilnego jako pewnej całości stanowi impuls do wprowadzenia pojęcia „ogólnych wymagań prawnych” warunkujących prawidłowość poszczególnych czynności tworzących postępowanie cywilne²⁰, w tym czynności wywołanych zaskarżeniem orzeczenia. W doktrynie zwraca się uwagę, że dla dopuszczalności wszczęcia postępowania przed sądem odwoławczym muszą istnieć zarówno przesłanki warunkujące dopuszczalność przebiegu procesu jako całości, jak i te, których istnienie warunkuje dopuszczalność stadium odwoławczego²¹. Te drugie bywają określane mianem przesłanek kontynuacji postępowania²², nie należy zatem utożsamiać ich z przesłankami postępowania cywilnego²³. Obie kategorie warunkują możliwość skutecznego wniesienia środka zaskarżenia.

Powyższe uprawnia do wyodrębnienia ogólnych warunków dopuszczalności środków zaskarżenia, ujmowanych jako „przesłanki prawa do zaskarżenia orzeczenia”²⁴, „przesłanki dopuszczalności zaskarżenia orzeczenia”²⁵, „przesłanki dopuszczalności skargi odwoławczej”²⁶ czy „przesłanki charakterystyczne dla instytucji zaskarżania orzeczeń sądowych”²⁷.

Za dopuszczalne należy uznać środki zaskarżenia wniesione od istniejącego orzeczenia w sytuacji, w której przepis prawa określa, że od danego orzeczenia przysługuje określony środek zaskarżenia, a ponadto wniesione przez uprawniony (legitymowany) i posiadający interes w zaskarżeniu podmiot, złożone w terminie z zachowaniem przepisanej formy, zawierające określone w ustawie elementy konstrukcyjne i formalne, jak również należycie opłacone. Dopuszczalność obejmuje wszystkie wskazane warunki, których ziszczenie się umożliwia przystąpienie do badania zasadności środka zaskarżenia. Przesłanki są wzajemnie uwarunkowane i powiązane w logiczną całość. Wprawdzie nie zalicza się ich do istoty

¹⁵ Zob. X. Fierich, *Projekty polskiej procedury cywilnej w oświetleniu nauki o stosunku procesowym*, Warszawa 1924, s. 4 i n.

¹⁶ Zob. H. Trammer, *Następcza bezprzedmiotowość procesu cywilnego*, Kraków 1950, s. 20 i n.

¹⁷ Zob. F. Kruszelnicki, *Proces cywilny jako stosunek prawny w świetle procedury cywilnej*, „Palestra” 1931/8–9, s. 337.

¹⁸ Zob. W. Siedlecki, *Zasady wyrokowania w procesie cywilnym*, Warszawa 1957, s. 135 i n.

¹⁹ Zob. T. Zembrzuski, *Nieważność postępowania w procesie cywilnym*, Warszawa 2018, s. 216 i n.

²⁰ Por. S. Cieślak, *Formalizm postępowania...*, s. 38; T. Zembrzuski, *Nieważność postępowania...*, s. 217.

²¹ Zob. S. Hanausek, *Orzeczenie...*, s. 194.

²² Zob. S. Hanausek, *Orzeczenie...*, s. 196; B. Bładowski, *Przesłanki dopuszczalności...*, s. 23.

²³ Zob. M. Sawczuk, *Wznowienie...*, s. 66 i n.; M. Manowska, *Wznowienie postępowania w procesie cywilnym*, Warszawa 2008, s. 81 i n.

²⁴ Zob. Z. Resich, *Przesłanki...*, s. 73.

²⁵ Zob. S. Hanausek, *Orzeczenie...*, s. 196 i n.

²⁶ Zob. J. Niejadlik, *Kontrola...*, s. 79.

²⁷ Zob. B. Bładowski, *Zażalenie w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2013, s. 29.

środków zaskarżenia, którą łączy się z celem, któremu służą²⁸, lecz pełnią one ważną funkcję, zapewniając „należyte utrzymanie porządku procesowego”²⁹ na etapie zaskarżania orzeczeń. Gwarantują spójność i wewnętrzną logikę mechanizmów procesowych. Są jednym z instrumentów służących efektywności i szybkości postępowania sądowego³⁰.

Dopuszczalność środków zaskarżenia należy analizować pod względem przedmiotowym, jak i podmiotowym³¹. Katalog przesłanek zaskarżenia bywa różnie ujmowany, w zależności od przyjętych założeń i terminologii, a także rozłożenia akcentów. Przykładowo Zbigniew Resich uzależnił prawo zaskarżenia orzeczenia od czterech przesłanek w postaci wyroku niemającego charakteru *sententia non existens*, zachowania terminu, istnienia po stronie skarżącej interesu prawnego w zaskarżeniu danego orzeczenia oraz spełnienia warunków formalnych³². Włodzimierz Berutowicz wymienił wymagania formalne, zachowanie terminu i dopuszczalność środka zaskarżenia oraz „inne przyczyny”, z powodu których środek jest niedopuszczalny³³. Stanisława Hanausek wyodrębniła warunki dopuszczalności środka zaskarżenia obiektywne (zaskarżalność, termin oraz forma) oraz subiektywne (legitymacja, interes prawny)³⁴. Witold Broniewicz do przesłanek dopuszczalności środków odwoławczych zaliczył istnienie właściwego przedmiotu zaskarżenia, właściwość środka ze względu na rodzaj orzeczenia, czyli zaskarżalność danego orzeczenia danym środkiem, legitymację do wniesienia środka, interes prawny we wniesieniu środka, zachowanie przepisane go terminu do wniesienia środka oraz zachowanie przepisanej formy wniesienia środka³⁵. Bogdan Bładowski³⁶ oraz Andrzej Zieliński³⁷ wskazali pięć przesłanek dopuszczalności: istnienie zaskarżonego orzeczenia, dopuszczalność środka zaskarżenia z mocy ustawy, legitymację do wniesienia środka, termin oraz wymagania formalne. Tadeusz Wiśniewski po wyodrębnieniu zagadnienia istnienia orzeczenia rozpatrywał dopuszczalność z punktu widzenia rodzaju zaskarżanego orzeczenia, zachowania wymaganej formy, zachowania ustawowego terminu i legitymacji do zaskarżenia³⁸. Henryk Pietrzkowski zwrócił uwagę, że do przesłanek dopuszczalności środków zaskarżenia najczęściej zalicza się: istnienie zaskarżonego orzeczenia (zarządzenia), właściwy dla określonego orzeczenia środek zaskarżenia, czyli zaskarżalność danego orzeczenia danym środkiem, legitymację do wniesienia środka, z którą pozostaje w ścisłym związku

²⁸ Por. H. Pietrzkowski, *Czynności procesowe zawodowego pełnomocnika w sprawach cywilnych*, Warszawa 2020, s. 615; M. Michalska-Marciniak, *Zasady zaskarżania orzeczeń [w:] Wokół problematyki...*, red. M. Michalska-Marciniak, s. 88 i n.

²⁹ Zob. B. Bładowski, *Przesłanki dopuszczalności...*, s. 26.

³⁰ Por. H. Pietrzkowski, *Prawo do rzetelnego procesu w świetle zmienionej procedury cywilnej*, „Przegląd Sądowy” 2005/10, s. 48; T. Zembrzuski, *Dokąd zmierza apelacja w postępowaniu cywilnym*, „Przegląd Sądowy” 2019/7–8, s. 64 i n.

³¹ Por. T. Ereciński, *Apelacja i kasacja w procesie cywilnym*, Warszawa 1996, s. 18.

³² Zob. Z. Resich, *Przesłanki...*, s. 73.

³³ Zob. W. Berutowicz, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1978, s. 341.

³⁴ Zob. S. Hanausek, *Orzeczenie...*, s. 155 i n.

³⁵ Zob. W. Broniewicz, *Dopuszczalność...*, s. 19.

³⁶ Zob. B. Bładowski, *Przesłanki dopuszczalności...*, s. 25; B. Bładowski, *Zażalenie...*, s. 29 i n.

³⁷ Zob. A. Zieliński, *Sporządzanie środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2009, s. 96.

³⁸ Zob. T. Wiśniewski, *Przebieg procesu cywilnego*, Warszawa 2009, s. 281 i n.

zagadnienie interesu prawnego w zaskarżeniu, tj. pokrzywdzenie określane jako *gravamen*, zachowanie terminu do wniesienia środka oraz wymagania formalne³⁹. Z kolei Agnieszka Góra-Błaszczkowska wskazała sześć warunków, tj. istnienie zaskarżonego orzeczenia, zaskarżalność danego orzeczenia danym środkiem, legitymację do wniesienia środka, interes skarżącego we wniesieniu środka, wniesienie środka w przepisany terminie oraz zachowanie przepisanej formy⁴⁰. W podręcznikach z dziedziny prawa procesowego wskazuje się pięć⁴¹, względnie sześć⁴² warunków dopuszczalności środków zaskarżenia. W opracowaniu systemowym Władysław Siedlecki wymienił cztery zagadnienia, tj. dopuszczalność zaskarżenia orzeczenia, legitymację, termin oraz wymagania formalne⁴³. Natomiast Tadeusz Ereciński do warunków tych zaliczył istnienie zaskarżonego orzeczenia, właściwy dla danego orzeczenia środek zaskarżenia, legitymację do zaskarżenia, *gravamen* (interes we wniesieniu środka zaskarżenia), termin oraz wymagania formalne zaskarżenia⁴⁴.

Mimo pozornych różnic panuje zgodność co do kształtu i charakteru przesłanek dopuszczalności środków zaskarżenia. Prezentowany bywa niekiedy postulat „wyrażnego, wyczerpującego i we właściwej kolejności” wymienienia ich w ustawie⁴⁵, co miałyby usuwać ewentualne wątpliwości, a także właściwie ukierunkowywać czynności wstępne sądu mające na celu badanie spełnienia tych przesłanek⁴⁶.

Zakres przeprowadzanego przez sąd badania przesłanek dopuszczalności zaskarżenia jest co do zasady szeroki⁴⁷, budzi niekiedy wątpliwości⁴⁸, lecz ogranicza się do strony

³⁹ Zob. H. Pietrzkowski, *Czynności procesowe...*, s. 618.

⁴⁰ Zob. A. Góra-Błaszczkowska, *Rozwój systemu...*, s. 278 i n.

⁴¹ Istnienie zaskarżonego orzeczenia; zaskarżalność danego orzeczenia danym środkiem zaskarżenia; legitymacja do wniesienia środka zaskarżenia; zachowanie terminu do wniesienia zaskarżenia; zachowanie formy środka zaskarżenia określonej przez ustawę wraz z uiszczeniem należnej od niego opłaty. Zob. J. Lapierre, J. Jodłowski, Z. Resich, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2016, s. 532. Por. W. Siedlecki, Z. Świeboda, *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*, Warszawa 2003, s. 303 i n.

⁴² Istnienie zaskarżonego orzeczenia (zarządzenia); właściwy dla danego orzeczenia środek zaskarżenia, czyli zaskarżalność danego orzeczenia danym środkiem; legitymacja do wniesienia środka; interes we wniesieniu środka; zachowanie terminu do wniesienia środka; zachowanie przepisanej formy. Zob. W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2020, s. 331.

⁴³ Zob. W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 47 i n.

⁴⁴ Zob. T. Ereciński [w:] *System...*, red. T. Ereciński, s. 88 i n.

⁴⁵ W przepisie, który miałby odpowiednie zastosowanie do pozostałych środków zaskarżenia.

⁴⁶ Zob. B. Bładowski, *Przesłanki dopuszczalności...*, s. 21 i n.

⁴⁷ W toku prac legislacyjnych nad przedwojennym Kodeksem postępowania cywilnego postulowano ograniczenie zakresu badania dopuszczalności środka zaskarżenia. X. Fierich podnosił, by sąd „badał jedynie, czy skarga została wniesiona na czasie”. Argumentował, że badanie dopuszczalności „wymaga już głębszego wniknięcia w meritum sprawy, do czego sąd odwoławczy nie jest powołany”. Zob. X. Fierich, *Postępowanie przed Sądem Najwyższym [w:] Polska Procedura Cywilna. Projekty referentów z uzasadnieniem. Przedruk wyczerpanych druków z r. 1921 i 1923*, t. 2, Warszawa 1928, s. 28.

⁴⁸ Na temat wątpliwości odnośnie do roli i zakresu badania dopuszczalności skargi o wznowienie postępowania szerzej zob. M. Manowska, *Wznowienie...*, s. 209 i n.; K. Weitz, *Skarga o wznowienie postępowania w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego [w:] Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014, s. 340 i n.

formalnej (niemerytorycznej) środka zaskarżenia. Respektuje się zasadę formalizmu postępowania jako właściwości prawa procesowego, zakładającej m.in. dokonywanie czynności procesowych we właściwej formie, miejscu i czasie⁴⁹. Badanie dopuszczalności zaskarżenia orzeczenia koresponduje z założeniem, że postępowanie sądowe jest „pojedynkiem ściśle uregulowanym, opatrzonym w niezbędne gwarancje, które dopuszczają używanie tylko dozwolonych środków walki”⁵⁰. Weryfikacja przedmiotowych przesłanek jest ukierunkowana na wyeliminowanie niedopuszczalnych środków zaskarżenia zarówno wówczas, gdy dany środek zaskarżenia jest *a priori* niedopuszczalny, jak również, gdy dotknięty jest różnego rodzaju nieprawidłowościami⁵¹.

Środki zaskarżenia co do zasady wnoszone są do sądu, który wydał zaskarżone orzeczenie⁵², a przesłanki dopuszczalności mają znaczenie już na początku postępowania wywołanego wniesieniem danego środka – *ab initio*. Sąd bierze je pod uwagę z urzędu. Do przeprowadzenia oceny dopuszczalności dewolutywnego środka zaskarżenia uprawniony może być zarówno sąd *a quo*, jak i sąd *ad quem*. W polskiej tradycji procesowej tzw. postępowanie międzyinstancyjne, stanowiące integralny element postępowania odwoławczego⁵³, uzyskało dwufazowy charakter⁵⁴, co oznacza, że „część postępowania odbywa się w sądzie, którego wyrok został zacepiony”⁵⁵. W takim wypadku sąd dysponujący aktami sprawy przedkłada je sądowi odwoławczemu wraz ze środkiem zaskarżenia już po dokonaniu wstępnej oceny dopuszczalności środka zaskarżenia. Postępowanie międzyinstancyjne jest kontynuowane przed sądem *ad quem*, ma charakter kontrolny względem postępowania przed sądem *a quo*, przez co bywa postrzegane jako „zdublowane”⁵⁶. Na przestrzeni lat prezentowano także pogląd o potrzebie ograniczenia roli sądu *a quo* odnośnie do spełnienia przesłanek dopuszczalności środków zaskarżenia⁵⁷. Na rzecz jed-

⁴⁹ Zob. S. Cieślak, *Ewolucja formalizmu procesowego w okresie pięćdziesięciu lat obowiązywania polskiego kodeksu postępowania cywilnego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2015/4, s. 912 i n.; T. Zembrzusi, *Formalizm procesowy a skutki wadliwego oznaczenia pisma procesowego spełniającego wymagania środka zaskarżenia*, „Przełąd Sądowy” 2018/1, s. 6 i n.

⁵⁰ Zob. E. Waškowski, *System procesu cywilnego*, Wilno 1932, s. 109 i n.

⁵¹ Por. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 125.

⁵² Zob. W. Siedlecki, *Zasady orzekania oraz zasady zaskarżania orzeczeń w postępowaniu cywilnym w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, Warszawa 1982, s. 53 i n.

⁵³ Por. M. Michalska-Marciniak, *Zasada instancyjności w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2013, s. 117 i n.

⁵⁴ Zob. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 125 i n.; A. Bąk, A. Gołębiowska, *Niektóre zagadnienia wstępnego postępowania apelacyjnego w sprawie cywilnej* [w:] *Jus et remedium. Księga jubileuszowa Profesora Mieczysława Sawczuka*, red. A. Jakubecki, J.A. Strzępka, Warszawa 2010, s. 50 i n.; T. Zembrzusi, *Dokąd zmierza...*, s. 52.

⁵⁵ Zob. X. Fierich, *Postępowanie...*, s. 28.

⁵⁶ Zob. B. Bładowski, *Środki odwoławcze w postępowaniu cywilnym*, Kraków 2001, s. 104 i n.

⁵⁷ Zob. J. Skąpski, *Skarga w przedmiocie kasacji (Koreferat)* [w:] *Polska Procedura Cywilna. Projekty referentów z uzasadnieniem. Przedruk wyczerpanych druków z r. 1921 i 1923*, t. 2, Warszawa 1928, s. 44; M. Michalska-Marciniak, *Apelacja w procesie cywilnym (uwagi de lege ferenda)* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze...*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, s. 670 i n.

noetapowego modelu postępowania kontrolnego przemawiają ekonomia procesowa oraz wzgląd na realizację postulatu szybkości postępowania⁵⁸.

Współcześnie⁵⁹ istotne znaczenie zyskał jednoetapowy model wstępnego badania dopuszczalności środków zaskarżenia. Stosowanie tego rozwiązania nie sprzyja jednak pewności procesu decyzyjnego, a ponadto wydłuża postępowanie względem niedopuszczalnych, wadliwie sporządzonych czy spóźnionych środków zaskarżenia oraz każdorazowo wymaga angażowania sądów wyższego szczebla⁶⁰.

Niezależnie od tego, czy przesłanki podlegają jednokrotnej⁶¹ czy dwukrotnej⁶² ocenie, weryfikacja przesłanek dopuszczalności poprzedza fazę decyzyjną. Stwierdzenie dopuszczalności środka zaskarżenia nie wymaga wydania orzeczenia (postanowienia). Dopuszczalność znajduje wyraz w nadaniu środkowi zaskarżenia dalszego biegu. Dokonana w ten sposób ocena dopuszczalności zaskarżenia nie jest wiążąca w toku dalszego postępowania.

Niedopuszczalność jest przeciwieństwem dopuszczalności. Oznacza stan, w którym żądanie zawarte w środku zaskarżenia nie może być załatwione merytorycznie przez sąd. Niedopuszczalny środek zaskarżenia, nieczyniący zadość choćby jednej z przesłanek, podlega odrzuceniu, względnie pozostawieniu w aktach sprawy bez dalszych czynności⁶³.

Stwierdzenie niedopuszczalności środka zaskarżenia może być dokonane we wstępnej fazie postępowania odwoławczego, względnie na etapie merytorycznego rozpoznawania sprawy w sytuacji, w której nie dostrzeżono wcześniej braku poszczególnych przesłanek dopuszczalności środków zaskarżenia⁶⁴. Może wystąpić także sytuacja, w której przyczyna niedopuszczalności środka zaskarżenia zaistnieje dopiero w toku postępowania wywołanego jego wniesieniem. W takim wypadku niedopuszczalność ma charakter następczy⁶⁵, z czym wiąże się konieczność umorzenia postępowania wywołanego wniesieniem środka zaskarżenia.

W zależności od rodzaju środka zaskarżenia oraz stwierdzonych uchybień zastosowanie sankcji wynikających z niedopuszczalności może być rezultatem nieusunięcia w terminie dostrzeżonych braków albo może nastąpić *a limine*. Środek zaskarżenia pozostaje bez merytorycznego rozpoznania – czy to w formie postanowienia o jego odrzuceniu, umorzeniu czy też w formie zarządzenia o pozostawieniu w aktach sprawy. Zastosowanie sankcji niweczy skutki procesowe związane z wniesieniem środka zaskarżenia.

⁵⁸ Por. W. Siedlecki, *O usprawnienie i zwiększenie efektywności postępowania cywilnego*, „Nowe Prawo” 1979/4, s. 18 i n.

⁵⁹ Wraz z wejściem w życie nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego ustawą z 4.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1469 ze zm.).

⁶⁰ Zob. T. Zembrzusi, *Dokąd zmierza...*, s. 54 i n. Por. B. Bładowski, *Nowy system odwoławczy w postępowaniu cywilnym*, Warszawa – Zielona Góra 1996, s. 103 i n.

⁶¹ Np. w wypadku apelacji.

⁶² Np. w wypadku skargi kasacyjnej.

⁶³ W wypadku zażalenia wniesionego jedynie dla zwłoki – art. 394³ ustawy z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1805 ze zm.), dalej – k.p.c.

⁶⁴ Por. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 127 i n. Por. S. Hanausek, *Orzeczenie...*, s. 197 i n.

⁶⁵ Por. K. Weitz [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. T. Ereciński, *Środki zaskarżenia. Tom III. Cz. 2*, red. J. Gudowski, Warszawa 2013, s. 1164.

Podziału warunków (przesłanek) dopuszczalności środków zaskarżenia można dokonać przy zastosowaniu kryterium zdatności do konwalidacji⁶⁶. W świetle powyższego można wyodrębnić warunki dopuszczalności środków zaskarżenia niepodlegające konwalidacji (istnienie zaskarżonego orzeczenia, dobór właściwego dla orzeczenia środka zaskarżenia, legitymacja do wniesienia środka zaskarżenia, *gravamen* – interes prawny), określane niekiedy mianem nadrzędnych⁶⁷, oraz te, których brak może być konwalidowany (zachowanie terminu do wniesienia środka zaskarżenia, zachowanie przepisanej formy). W tej kolejności zostaną one przedstawione.

Należy zaznaczyć, że ustawodawca ma szeroki zakres swobody w kształtowaniu przesłanek (warunków) dopuszczalności środków zaskarżenia. Nadawanie im konkretnego kształtu jest efektem recypowania różnych doświadczeń, w tym implementowania konstrukcji i instytucji prawnych wywodzących się z różnych systemów prawa⁶⁸. Kreowanie ustawowych rozwiązań powinno uwzględniać potrzebę zachowania równowagi między potrzebami prawidłowego wymiaru sprawiedliwości (interesu publicznego)⁶⁹ oraz interesem stron, które z reguły dążą do wykorzystania każdej możliwości zakwestionowania orzeczenia sądu⁷⁰. Precyzyjne określenie ram dopuszczalności poszczególnych środków zaskarżenia jest bardzo istotne, a „strony spór wiodące powinny (...) wiedzieć z góry, czy i w jakich granicach będą mogły opugnować orzeczenie sądu”⁷¹.

2. Istnienie zaskarżonego orzeczenia

Procesowy byt orzeczenia uznaje się za „podstawową przesłankę”⁷² dopuszczalności środka zaskarżenia. Dopuszczalność zaskarżenia jest uzależniona od istnienia kwestionowanego orzeczenia zarówno pod względem faktycznym, jak i prawnym⁷³. Zagadnienie tzw. orzeczeń nieistniejących (*sententia non existens*, *Nichturteil*, *le jugement inexistant*, *la sentenza inesistente*), będących „swoistym dziwolągim terminologicznym”⁷⁴, należy

⁶⁶ Zob. J. Mokry, *Wadliwe czynności procesowe w sądowym postępowaniu cywilnym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis – Prawo XL” 1973/202, s. 124 i n.

⁶⁷ Zob. B. Bładowski, *Przesłanki dopuszczalności...*, s. 22.

⁶⁸ Por. M. Waligórski, *Środki odwoławcze kodeksu postępowania cywilnego w oświetleniu materiałów Komisji Kodyfikacyjnej*, „Nowy Proces Cywilny” 1933/10, s. 306 i n.; T. Zembrzusi, *Komplementarność nadzwyczajnych środków zaskarżenia – skarga kasacyjna a skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego wyroku* [w:] *Wokół problematyki...*, red. M. Michalska-Marciniak, s. 229.

⁶⁹ Zob. J. Gudowski, *Kasacja w świetle projektu Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego (z uwzględnieniem aspektów historycznych i prawnoporównawczych)*, „Przegląd Legislacyjny” 1999/4, s. 28 i n.

⁷⁰ Por. T. Ereciński, *Ograniczenia w dostępności do kasacji w sprawach cywilnych* [w:] *Prace z prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Sędziego Janusza Pietrzykowskiego*, red. Z. Banaszczyk, Warszawa 2000, s. 76.

⁷¹ Zob. M. Waligórski, *Podstawy kasacyjne procesu cywilnego w świetle różnicy pomiędzy faktem i prawem*, Lwów 1936, s. 344. Por. T. Zembrzusi, *Komplementarność...*, s. 252 i n.

⁷² Zob. T. Wiśniewski, *Przebieg...*, s. 281.

⁷³ Por. W. Siedlecki, *Zaskarżalność...*, s. 272 i n.; T. Ereciński [w:] *System...*, red. T. Ereciński, s. 89 i n.

⁷⁴ Zob. T. Gizbert-Studnicki, *O nieważnych czynnościach prawnych w świetle koncepcji czynności konwencjonalnych*, „Państwo i Prawo” 1975/4, s. 80.

do kwestii spornych i wywołujących poważne wątpliwości⁷⁵, a jednocześnie cieszących się dużym zainteresowaniem w doktrynie prawa procesowego⁷⁶. Uznanie orzeczenia za nieakt lub niebyłość⁷⁷ jest najdalej idącym skutkiem wad orzeczenia albo postępowania poprzedzającego jego wydanie⁷⁸, wywołującym wiele perturbacji w obrocie prawnym, w tym rzutującym na problematykę zaskarżalności orzeczeń.

Kodeks postępowania cywilnego nie zawiera definicji orzeczenia nieistniejącego. W piśmiennictwie z jednej strony podejmuje się próby klasyfikowania orzeczeń nieistniejących i trudnych do wyliczenia przyczyn⁷⁹, których wystąpienie dyskwalifikuje istnienie judykatu zwińczającego postępowanie⁸⁰. Z drugiej strony wskazuje się na niemożność lub niecelowość podejmowania tego rodzaju zabiegów. Podnosi się niekiedy, że tworzenie katalogu czy zakresu pojęciowego orzeczeń nieistniejących nie znajduje usprawiedliwienia, skoro wyrokiem nieistniejącym jest brak wyroku⁸¹. Skoro „trudno określić coś, czego

⁷⁵ Nie tylko w prawie cywilnym, lecz także w prawie karnym i administracyjnym. Zob. B. Janusz-Pohl, *O wyroku nieistniejącym w polskim postępowaniu karnym*, „Państwo i Prawo” 2013/12, s. 3 i n.; M. Konieczny, *Nieważność aktu administracyjnego w kontekście art. 156 k.p.a. oraz nieważność ex lege a koncepcja aktu nieistniejącego w postępowaniu administracyjnym*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2014/6, s. 40 i n.

⁷⁶ Zob. W. Siedlecki, *Podstawy rewizji...*, s. 7 i n.; K. Stefko, *Wadliwe akty sądu w postępowaniu cywilnym* [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, Kraków – Warszawa 1964, s. 325 i n.; K. Korzan, *Wyroki nie istniejące*, „Acta Universitatis Wratislaviensis – Przegląd Prawa i Administracji” 1976/7, s. 189 i n.; B. Bładowski, *Orzeczenia nie istniejące w cywilnym postępowaniu odwoławczym*, „Nowe Prawo” 1991/1–3, s. 79 i n.; K. Markiewicz, *Problem sententia non existens na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, „Rejent” 2002/11, s. 92 i n.; Ł. Błaszczak, *Orzeczenia nieistniejące (sententia non existens) w sądowym postępowaniu cywilnym* [w:] *Wokół problematyki orzeczeń*, red. Ł. Błaszczak, Toruń 2007, s. 7 i n.; E. Gapska, *Ewolucja koncepcji orzeczeń nieistniejących w postępowaniu cywilnym* [w:] *Ewolucja polskiego postępowania cywilnego wobec przemian politycznych, społecznych i gospodarczych*, red. H. Dolecki, K. Flaga-Gieruszyńska, Warszawa 2009, s. 351 i n.; A. Góra-Błaszczkowska, *Nieistnienie orzeczenia – kilka uwag na temat praktycznych konsekwencji uznania orzeczenia za nieistniejące* [w:] *Ewolucja polskiego postępowania cywilnego wobec przemian politycznych, społecznych i gospodarczych*, red. H. Dolecki, K. Flaga-Gieruszyńska, Warszawa 2009, s. 183 i n.; A. Góra-Błaszczkowska, *Rozwój systemu...*, s. 279 i n.; T. Zembruski, *Glosa do postanowienia SN z 31.08.2018 r., I CSK 300/18*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2019/4, poz. 34, s. 17 i n.

⁷⁷ Por. J. Forystek, *Nieakt (actum non existens) w demokratycznym państwie prawa*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2001/2, s. 75 i n.; S. Czepita, *Teoretyczne i praktyczne aspekty zagadnienia tak zwanych wyroków nieistniejących w procesie cywilnym* [w:] *Konwencjonalne i formalne aspekty prawa*, red. S. Czepita, Szczecin 2006, s. 99 i n.; J. Podkowik, *Czy „istnieją” akty normatywne „nieistniejące” (nieakty)?*, „Przegląd Legislacyjny” 2010/4, s. 11 i n.

⁷⁸ Zob. T. Zembruski, *Nieważność postępowania...*, s. 192 i n.

⁷⁹ Por. J. Sikora, *Orzeczenia nieistniejące*, „Studia Cywilistyczne” 1978/29, s. 182 i n.; K. Markiewicz, *Problem...*, s. 117 i n.

⁸⁰ Zob. K. Stefko, *Wadliwe akty...*, s. 332 i n.; E. Gapska, *Wady orzeczeń sądowych w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2009, s. 162 i n.; T. Zembruski, *Nieważność postępowania...*, s. 196 i n.

⁸¹ Zob. A. Góra-Błaszczkowska, *Nieistnienie orzeczenia...*, s. 187; A. Góra-Błaszczkowska, *Rozwój systemu...*, s. 292 i n.

nie ma, a co więcej, coś co nie ma odzwierciedlenia w wyraźnej normie prawnej⁸², to nadanie mu konkretnego zakresu napotykać musi na poważne trudności⁸³.

Orzeczenie nie istnieje, „choćby nawet enuncjacja posiadała zewnętrzne cechy wyroku”⁸⁴, a zatem konstrukcję *sententia non existens* odnosi się do orzeczeń nieistniejących pod względem prawnym⁸⁵. Czym innym są bowiem orzeczenia w ogóle niewydane, czyli nieistniejące w znaczeniu faktycznym⁸⁶. Tymczasem zarówno proces istniejący, jak i proces nieistniejący mogą zakończyć się „wydaniem” orzeczenia nieistniejącego. Przedmiotową problematykę należy ograniczyć do sytuacji, w których brakuje zewnętrznej istoty orzeczenia, tj. aktu niestwarzającego pozoru orzeczenia sądowego. Orzeczenie nieistniejące jest pozbawione bytu prawnoprocesowego⁸⁷, nie wywołuje skutków prawnych⁸⁸, w konsekwencji czego nie można powoływać się na prawomocność takiego wyroku ani uzyskać jego wykonania.

Orzeczenia nieistniejące są efektem nieprawidłowości, które nie zostały wyeliminowane w drodze przysługujących stronom środków prawnych⁸⁹. Poglądy odnośnie do zaskarżalności orzeczeń nieistniejących są zróżnicowane⁹⁰. Prezentowane bywa zapatrywanie, że orzeczenia nieistniejące nie podlegają zaskarżeniu, lecz może wchodzić w grę wyłącznie stwierdzenie ich nieistnienia przy okazji innego procesu, gdy zostanie w nim podniesiony zarzut powagi rzeczy osądzonej z powołaniem się na wyrok nieistniejący lub gdy wyrok ten zostanie powołany jako dokument o charakterze prejudycjalnym⁹¹. Wyrażane bywa także przekonanie o dopuszczalności zaskarżenia orzeczenia nieistniejącego ze względu na potencjalną skuteczność takiego orzeczenia⁹².

Należy przyjąć, że orzeczenie nieistniejące, mimo obiektywnego braku mocy prawnej, może od chwili „wydania” funkcjonować w obrocie prawnym jako zdarzenie faktyczne. O nieistnieniu orzeczenia i poprzedzającego je postępowania nie może jednak decydować sama strona, zaś prawo procesowe nie normuje konstrukcji służącej formalnemu stwierdzeniu nieistnienia orzeczenia. Mając na względzie, że pewność orzeczenia jest podstawowym walorem orzekania w sprawach cywilnych, strona może wnieść środek zaskarżenia,

⁸² Zob. K. Korzan, *Istota i charakter orzeczeń wydawanych w postępowaniu cywilnym (studium teoretyczne)* [w:] *Studia z prawa procesowego cywilnego...*, red. T. Ereciński, M. Jędrzejewska, s. 155 i n.

⁸³ Por. T. Zembrzusi, *Glosa do postanowienia SN z 31.08.2018 r., I CSK 300/18...*, s. 25 i n.

⁸⁴ Zob. M. Allerhand, *Nieważność wyroku z powodu nienależytego obsadzenia sądu*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1909/52, s. 795.

⁸⁵ Por. K. Korzan, *Wyroki...*, s. 189; K. Korzan, *Orzeczenia konstytucyjne w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1972, s. 95; T. Zembrzusi, *Nieważność postępowania...*, s. 195.

⁸⁶ Szerzej zob. A. Miączyński, *Faktyczne i prawne istnienie orzeczenia w sądowym postępowaniu cywilnym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1972/55, s. 103 i n.; T. Ereciński [w:] *System...*, red. T. Ereciński, s. 89 i n.

⁸⁷ Por. E. Gapska, *Wady orzeczeń...*, s. 161 i n.

⁸⁸ Co różni je od orzeczenia wadliwego, a nawet wydanego w warunkach ziszczenia się przyczyny nieważności postępowania.

⁸⁹ Zob. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 132 i n.

⁹⁰ Por. T. Ereciński [w:] *System...*, red. T. Ereciński, s. 92 i n.

⁹¹ Zob. W. Siedlecki, *Podstawy rewizji...*, s. 12; A. Oklejak, *Z problematyki zaskarżalności...*, s. 215.

⁹² Zob. S. Hanausek, *Orzeczenie...*, s. 191.

który podlega odrzuceniu jako wniesiony od orzeczenia nieistniejącego⁹³. Wynika to z założenia, że dopuszczalność środka zaskarżenia jest uzależniona od istnienia orzeczenia, zatem środek zaskarżenia nie przysługuje od nieorzeczenia. Rozwiązanie to wyraża potrzebę swoistej likwidacji orzeczenia⁹⁴, które nie może zostać skutecznie zaskarżone w drodze środków prawnych. *Prima facie* wnoszenie środka zaskarżenia od nieistniejącego orzeczenia może się wydawać irracjonalne i przypominać swoiste „uśmiercanie trupa”⁹⁵. Nie można bowiem w wyniku zaskarżenia uchylić czegoś, co nie istnieje, skoro nieistnienie orzeczenia uniemożliwia podjęcia czynności unicestwiających orzeczenie jako nieakt, któremu odmawia się mocy jurysdykcyjnej⁹⁶. Działanie takie może jednak okazać się celowe i pożądane⁹⁷. Od strony praktycznej uzyskanie postanowienia o odrzuceniu środka zaskarżenia oznacza procesową anihilację „niebyłości”⁹⁸, może porządkować sytuację prawną⁹⁹, a także mieć znaczenie w kategoriach prejudycjalności dla innego postępowania.

Pozorność orzeczenia nieistniejącego opiera się na założeniu, że stan ten następuje *ex lege*, bez potrzeby stwierdzenia przez organ sądowy. Konstrukcja ta jest wyrazem występującej w praktyce, jak również podjętej przez doktrynę, potrzeby anihilacji orzeczenia, która następować powinna w sposób automatyczny. W rzeczywistości ewentualna ingerencja sądu – w postaci odrzucenia środka zaskarżenia wniesionego od orzeczenia nieistniejącego – ma charakter deklaracyjny, potwierdzający obiektywny stan nieistnienia. Należy mieć jednocześnie na względzie, że postrzeganie instytucji *sententia non existens* stanowi reminiscencję, odpowiednik dawnego, odrzuconego w procesie historycznym, podejścia do nieważności orzeczenia, nawiązuje do nieważności oznaczającej nieistnienie orzeczenia w sferze prawnej¹⁰⁰.

Zaskarżenie orzeczenia jest dopuszczalne wówczas, gdy istnieje jego substrat. Związana z powyższym zagadnieniem jest kwestia niedopuszczalności wniesienia środka zaskarżenia przed wydaniem orzeczenia. Jego złożenie¹⁰¹ przed formalnym ogłoszeniem wyłącza dopuszczalność zaskarżenia¹⁰². Nie można skutecznie zgłosić stosownego wniosku przed ogłoszeniem wyroku, niejako „na zapas”, licząc się z tym, że wydany wyrok będzie nieko-

⁹³ Zob. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 130 i n.; postanowienie SN z 2.06.1964 r., I PR 10/63, OSNP 1965/5, poz. 80.

⁹⁴ Por. A. Kaftal, *Problem „niewyroku” (sententia non existens) w prawie karnym procesowym*, „Państwo i Prawo” 1961/11, s. 792.

⁹⁵ Por. S. Rosmarin, *Wadliwe czynności egzekucyjne*, „Polski Proces Cywilny” 1935/13–14, s. 427 i n.

⁹⁶ Zob. T. Zembrzusi, *Glosa do postanowienia SN z 31.08.2018 r., I CSK 300/18...*, s. 19.

⁹⁷ Por. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 134 i n.

⁹⁸ Por. W. Berutowicz, *Glosa do orzeczenia SN z 28.05.1965 r., II CR 110/65*, „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych” 1966/9, poz. 204.

⁹⁹ Choćby z punktu widzenia wniesienia powództwa przeciwegzekucyjnego.

¹⁰⁰ Szerzej zob. T. Zembrzusi, *Nieważność postępowania...*, s. 200 i n.

¹⁰¹ Względnie zapowiedzi środka zaskarżenia.

¹⁰² Szerzej zob. T. Zembrzusi, *Złożenie wniosku o sporządzenie i doręczenie uzasadnienia wyroku w dniu jego ogłoszenia* [w:] *Z zagadnień prawa procesowego cywilnego. Zbiór rozpraw dedykowanych pamięci Profesora Marii Jędrzejewskiej*, red. P. Ryłski, K. Weitz, T. Zembrzusi, „Studia Iuridica” 2018/75, s. 249 i n. Por. uchwałę SN z 24.05.2017 r., III CZP 18/17, LEX nr 2297441.

rzystny¹⁰³. Dopiero z chwilą wydania rozstrzygnięcia „strona określa swój stosunek do wyroku”¹⁰⁴. Odróżnić należy zatem prawo skarżącego do wniesienia środka zaskarżenia od przedziału czasu, w jakim może ono zostać skutecznie wykonane¹⁰⁵, tj. w czasie, w którym kwestionowane rozstrzygnięcie ma charakter orzeczenia istniejącego.

3. Dobór właściwego dla orzeczenia środka zaskarżenia

Zaskarżalność należy uznać za właściwość, cechę orzeczeń sądowych¹⁰⁶. Wprowadzenie do systemu prawa procesowego poszczególnych rodzajów orzeczeń wywołuje zazwyczaj potrzebę dostosowania do niego adekwatnego środka zaskarżenia¹⁰⁷. Przesłanką dopuszczalności środka zaskarżenia jest to, aby został on skierowany przeciwko takiemu orzeczeniu, które jest nim zaskarżalne. Dopuszczalność zaskarżenia orzeczenia środkiem procesowym zachodzi wówczas, gdy przepisy prawa procesowego – zamieszczone w Kodeksie postępowania cywilnego lub innych aktach prawnych – określają, że od danego orzeczenia przysługuje określony środek zaskarżenia¹⁰⁸. Ustawa posługuje się pojęciem przysługiwania (np. „od wyroku (...) przysługuje apelacja (...)”, „zażalenie (...) przysługuje na (...)”), możliwością żądania (np. „można żądać wznowienia postępowania (...)”), względnie możliwością wniesienia (np. „może wnieść skargę kasacyjną (...)”, „może wnieść zarzuty (...)”, „może wnieść sprzeciw (...)”) czy też możliwością złożenia środka zaskarżenia (np. „pозwany (...) może złożyć sprzeciw (...)”). Ze względu na występujące zróżnicowanie pojęć, a także różnorodność środków zaskarżenia i orzeczeń, od których one przysługują, dopuszczalność regulowana jest w każdym wypadku w sposób szczególnie¹⁰⁹. Jak już zaznaczono, decydujące znaczenie mają poszczególne regulacje precyzujące katalog orzeczeń podlegających zaskarżeniu w drodze poszczególnych środków prawnych. W niektórych wypadkach przepisy procesowe wprowadzają ograniczenie dopuszczalności zaskarżenia ze względu na rodzaj sprawy lub wartość przedmiotu zaskarżenia¹¹⁰.

O doborze środka zaskarżenia decyduje rodzaj i postać orzeczenia sądu, które ma być zaskarżone, a także to, w jakim postępowaniu orzeczenie zostało wydane¹¹¹. Ustawa może

¹⁰³ Zob. B. Bładowski, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 1980 r., III CZP 90/79*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1981/1, poz. 3; T. Zembrzusi, *Złożenie...*, s. 265 i n.

¹⁰⁴ Zob. B. Pogoda, *Uwagi do art. 350 k.p.c.*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1933/6, s. 82.

¹⁰⁵ Por. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 233 i n.

¹⁰⁶ Zob. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 162.

¹⁰⁷ Por. W. Siedlecki, *Podstawy rewizji...*, s. 23 i n.

¹⁰⁸ Por. W. Siedlecki, *Zasady orzekania...*, s. 44 i n.; W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 47 i n.; T. Ereciński [w:] *System...*, red. T. Ereciński, s. 93 i n.

¹⁰⁹ Por. W. Broniewicz, *Dopuszczalność...*, s. 20.

¹¹⁰ Zob. T. Ereciński, *Ograniczenia w dostępności...*, s. 73 i n.; T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 192 i n.; M. Michalska-Marciniak, *Formy ograniczenia dostępu do sądu wyższego w sprawach cywilnych (analiza modelu teoretycznego)* [w:] *Aequitas sequitur legem. Księga jubileuszowa z okazji 75. urodzin Profesora Andrzeja Zielińskiego*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, G. Jędrejek, Warszawa 2014, s. 379 i n.

¹¹¹ Odnośnie do postępowania egzekucyjnego zob. A. Marciniak, *System...*, s. 412 i n.

określać formę orzeczeń zaskarżalnych środkiem zaskarżenia (wyrok, postanowienie, nakaz zapłaty), charakter i rodzaj rozstrzygnięcia (orzeczenia kończące albo niekończące postępowanie w sprawie)¹¹², stadium i etap postępowania, na którym wydawane jest skarżone orzeczenie (orzeczenie sądu I albo II instancji), a także czy dany środek przysługuje od nieprawomocnych czy też od prawomocnych orzeczeń¹¹³. Wniesienie środka zaskarżenia od orzeczenia niewymienionego w przepisie jest niedopuszczalne i prowadzi do jego odrzucenia. Dokonanie wyboru niewłaściwego środka zaskarżenia również wywołuje negatywne następstwa dla skarżącego¹¹⁴.

Wątpliwości wywołuje zagadnienie, czy o dopuszczalności zaskarżenia powinna decydować forma, jaką sąd nadał swemu orzeczeniu czy treść orzeczenia¹¹⁵. Wadliwy dobór formy orzeczenia może wprowadzić skarżącego w błąd co do rodzaju przysługującego w sprawie środka zaskarżenia. Sytuacja taka może być ponadto wynikiem udzielenia wadliwych wskazówek co do sposobu i terminu wniesienia środka prawnego.

Prezentowane bywa twierdzenie, że forma zaskarżenia powinna być dostosowana do formy wydanego orzeczenia¹¹⁶. Rozstrzygające znaczenie przy ocenie dopuszczalności środka zaskarżenia należy jednak przypisać treści skarżonego orzeczenia. Błędne określenie formy ma bowiem drugorzędne znaczenie¹¹⁷. Skarżący powinien dostosować swoje działania do istoty skarżonego orzeczenia¹¹⁸, co pozwala uporządkować postępowanie zaburzone uchybieniem sądu. Strona lub uczestnik postępowania nie powinien przy tym ponosić ujemnych konsekwencji omyłki sądu, jeżeli zastosuje się do błędnego pouczenia lub do wadliwie określonej formy orzeczenia. W takich wypadkach uzasadnione jest przywrócenie terminu do wniesienia właściwego środka zaskarżenia.

Ustawa może uzależniać dopuszczalność zaskarżenia od uprzedniej zapowiedzi wniesienia właściwego środka zaskarżenia. Warunkiem *sine qua non* zaskarżenia może być wcześniejsze złożenie wniosku o sporządzenie i doręczenie orzeczenia wraz z uzasadnieniem¹¹⁹, przy czym środka zaskarżenia wniesionego wprost nie można traktować jako wniosku

¹¹² Szerzej zob. M. Waliński, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja...*, s. 689 i n.; R. Obrębski, *Pojęcie postanowień kończących postępowanie w sprawach cywilnych*, „Przegląd Sądowy” 2000/11–12, s. 124 i n.

¹¹³ Szerzej zob. W. Broniewicz, *Prawomocność orzeczeń w postępowaniu cywilnym*, „Studia Iuridica” 1976/5, s. 74 i n.; M. Sychowicz, *Z problematyki prawomocności orzeczeń w procesie cywilnym*, „Przegląd Sądowy” 1996/11–12, s. 57 i n.

¹¹⁴ Por. J. Mokry, *Czynności procesowe podmiotów dochodzących ochrony praw w postępowaniu cywilnym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis – Prawo” 1993/225, s. 53 i n.

¹¹⁵ Por. W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 48; T. Ereciński [w:] *System...*, red. T. Ereciński, s. 94.

¹¹⁶ Zob. W. Siedlecki, *Podstawy rewizji...*, s. 35 i n.; M. Piekarski, *Głosa do uchwały SN z 31.03.1970 r., III CZP 9/70*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1971/1, poz. 1.

¹¹⁷ Zob. uchwały SN z 6.03.1972 r., III CZP 27/71, OSNC 1973/1, poz. 1; z 6.09.1994 r., III CZP 101/94, OSNC 1995/2, poz. 24.

¹¹⁸ Zob. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 189 i n. Por. B. Bładowski, *Zażalenie...*, s. 37 i n.

¹¹⁹ Por. M. Waliński, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja...*, s. 646 i n.; J. Gołaczyński, *Sporządzenie uzasadnienia jako przesłanka wniesienia apelacji* [w:] *Praktyka wobec nowelizacji postępowania cywilnego. Konsekwencje zmian*, red. M. Dziurda, T. Zembrzusi, Warszawa 2021, s. 447 i n.

o uzasadnienie zaskarżonego orzeczenia¹²⁰. Ustawodawca dąży do tego, aby strona „uprzednio zapoznała się z motywami wyroku, które mogą przekonać ją o niesłuszności, bądź o beznadziejności jej sprawy, bądź wreszcie o tem, iż praw swoich skuteczniej dochodzić może w inny sposób”¹²¹. W obecnym stanie prawnym¹²² dopuszczalność wniesienia środka zaskarżenia wprost została znacząco¹²³ ograniczona¹²⁴, czerpiąc z rozwiązań charakterystycznych wcześniej dla nadzwyczajnych środków zaskarżenia¹²⁵. Taki mechanizm jest uznawany za bardziej rygorystyczny względem stron postępowania¹²⁶. Przeciwno uzależnianiu dopuszczalności zaskarżenia orzeczenia od złożenia zapowiedzi podnosi się, że „wprawdzie strona naraża na szwank swoje prawo, ale jest ono w zakresie jej dyspozycji”¹²⁷.

Dopuszczalne jest zaskarżenie rozstrzygnięcia sądu, które jest zamieszczone w sentencji orzeczenia¹²⁸, mimo że rozstrzygnięcie nie jest możliwe bez czynnika motywacji¹²⁹. Niedopuszczalne jest natomiast zaskarżenie uzasadnienia orzeczenia¹³⁰, którego funkcją jest wyjaśnienie sentencji, do której się odnosi. Obrona odmiennego zapatrywania¹³¹ nie znajduje oparcia w przepisach prawa. Zgłaszane w doktrynie postulaty w tym zakresie obrazują

¹²⁰ Zob. postanowienie SN z 17.12.2020 r., II CZ 53/20, LEX nr 3104808. Por. K. Markiewicz, *Wniosek o sporządzenie uzasadnienia wyroku a wnioski o jego wydanie. Glosa do uchwały z dnia 18 sierpnia 2010 r. (II PZP 7/10)*, „Przegląd Sądowy” 2011/10, s. 126 i n.

¹²¹ Zob. S. Neufeld, *Czy można założyć apelację przed uzasadnieniem wyroku? Czy wniesienie apelacji przed upływem tygodnia od ogłoszenia sentencji (art. 350 K.p.c.) można uważać za równoznaczne z żądaniem uzasadnienia sentencji?*, „Nowy Proces Cywilny” 1933/10, s. 318.

¹²² Wraz z wejściem w życie nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego ustawą z 4.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw.

¹²³ Odnośnie do apelacji i zażalenia.

¹²⁴ Zob. M. Dziurda, *Nowelizacja Kodeksu postępowania cywilnego z 4.7.2019 r. w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, „Monitor Prawniczy” 2021/17, s. 897 i n.

¹²⁵ Szerzej zob. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 228 i n. Por. T. Wiśniewski, *Apelacja i kasacja. Nowe środki odwoławcze w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1996, s. 144; K. Kołakowski, *Refleksje wokół kasacji w procesie cywilnym*, „Przegląd Sądowy” 1997/7–8, s. 33 i n.

¹²⁶ Por. J. Gołaczyński, *Sporządzenie...*, s. 456.

¹²⁷ Zob. A. Thon, *W obliczu rewizji Kodeksu postępowania cywilnego. Szkic syntetyczny*, Warszawa 1936, s. 8.

¹²⁸ Zob. K. Piasecki, *Wyrok pierwszej instancji w procesie cywilnym*, Warszawa 1981, s. 125; postanowienia SN z 15.02.1967 r., II CZ 144/66, OSNC 1967/7–8, poz. 144; z 20.04.2017 r., II CSK 498/16, LEX nr 2334879.

¹²⁹ Zob. T. Zembrzusi, *Wpływ uchwał Sądu Najwyższego na orzecznictwo sądów powszechnych [w:] Rola orzecznictwa w systemie prawa*, red. T. Giaro, Warszawa 2016, s. 217 i n.

¹³⁰ Na gruncie przepisów o rewizji nadzwyczajnej dopuszczalne było, zgodnie z ówczesnym art. 417 § 1 zdanie drugie k.p.c. w brzmieniu do 1.07.1996 r., wniesienie środka zaskarżenia od samego uzasadnienia prawomocnego orzeczenia, jeżeli rażąco naruszało ono prawo lub interes Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej albo w sposób rażący uchybiało czci strony lub naruszało jej prawa. Regulacja ta, określana mianem rewolucyjnej, miała jednak wyjątkowy charakter. Zob. W. Siedlecki, *Zasady orzekania...*, s. 31 i n.; A. Miączyński, *Prawomocność orzeczenia na tle instytucji rewizji nadzwyczajnej [w:] Studia z prawa procesowego cywilnego...*, red. T. Ereciński, M. Jędrzejewska, s. 192 i n.

¹³¹ Zob. A. Miączyński, *Zaskarżenie uzasadnienia orzeczenia sądowego w postępowaniu cywilnym*, „Nowe Prawo” 1971/5, s. 711 i n.

złożoność materii postępowania kontrolnego¹³², lecz nie znajdują uznania ustawodawcy. Dopuszczenie zaskarżenia uzasadnienia orzeczenia mogłoby bez wątpienia zwiększyć funkcjonalność środków zaskarżenia, wyrównywać pozycje stron, a także stanowić remedium na pojawiające się niekiedy sytuacje, w których strona uzyskuje korzystny wyrok, lecz motywy rozstrzygnięcia naruszają jej szeroko pojmowany interes ze względu na błędne ustalenia faktyczne lub wady podstawy prawnej rozstrzygnięcia¹³³.

Kontrowersje wzbudza także twierdzenie o możliwości zaskarżenia części uzasadnienia orzeczenia, jeżeli sąd w uzasadnieniu, a nie w sentencji zamieścił rozstrzygnięcie¹³⁴. Przyjmuje się niekiedy, że rozstrzygnięcie wadliwie umieszczone w uzasadnieniu stanowi integralną część sentencji¹³⁵. Pogląd taki jest chybiony. Rozwiązanie takie podważałoby pewność co do granic sprawy w toku oraz granic powagi rzeczy osądzonej¹³⁶. Przy prawidłowej redakcji sentencji rozstrzygnięcie powinno być zawarte w tym elemencie¹³⁷, a nie w uzasadnieniu orzeczenia. W każdym wypadku zaskarżenie powinno być skierowane wobec sentencji, niezależnie od ewentualnej wadliwości jej sformułowania¹³⁸.

Dopuszczalność zaskarżenia orzeczenia nie ulega ograniczeniu ze względu na możliwość rektyfikacji orzeczenia w drodze jego sprostowania, wykładni lub uzupełnienia¹³⁹. Konstrukcje te nie konkurują ze sobą, wykluczając się odnośnie do tego samego zakresu¹⁴⁰. Bez względu na postać orzeczenia oraz stwierdzone uchybienia nie można jednocześnie złożyć wniosku o rektyfikację oraz wnieść środka zaskarżenia. Wniosek o sprostowanie, uzupełnienie lub wykładnię nie ma bowiem wpływu na bieg terminu do wniesienia środka zaskarżenia.

System środków zaskarżenia respektuje zasadę kolejności i nie przewiduje możliwości „pomijania poszczególnych ogniw w toku instancji”¹⁴¹. Środek zaskarżenia wniesiony na zasadach tzw. *leap-frog procedure* jest niedopuszczalny¹⁴². Doświadczenia innych państw nie przemawiają ze celowością istnienia takiego rozwiązania¹⁴³.

¹³² Zob. J. Gudowski, *Pogląd na apelację* [w:] *Aurea Praxis. Aurea Theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, t. 1, red. J. Gudowski, K. Weitz, Warszawa 2011, s. 268 i n.; T. Wiśniewski, *Czy potrzebne są zmiany w systemie środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym?*, „Polski Proces Cywilny” 2011/2, s. 12 i n.; A. Góra-Błaszczkowska, *Rozwój systemu...*, s. 284 i n.

¹³³ Zob. S. Włodyka, *Interes prawny jako przesłanka dopuszczalności zaskarżenia orzeczeń w procesie cywilnym*, „Nowe Prawo” 1963/9, s. 936 i n.; T. Zembrzusi, *Dokąd zmierza...*, s. 63 i n.

¹³⁴ Zob. W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 50.

¹³⁵ Zob. W. Miszewski, *Proces cywilny w zarysie. Część pierwsza*, Warszawa – Łódź 1946, s. 214 i n.

¹³⁶ Szerzej zob. W. Siedlecki, *Podstawy rewizji...*, s. 29 i n.

¹³⁷ Zob. T. Ereciński [w:] *System...*, red. T. Ereciński, s. 95. Por. M. Sagan, *Zaskarżalność uzasadnień orzeczeń w postępowaniu karnym*, „Przegląd Sądowy” 2008/6, s. 164 i n.

¹³⁸ Zob. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 187 i n.

¹³⁹ Zob. W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 50 i n.; T. Ereciński [w:] *System...*, red. T. Ereciński, s. 95.

¹⁴⁰ Zob. K. Piasecki, *Wyrok...*, s. 179 i n.; M. Odrowska-Stasiak, *Rektyfikacja wyroków w procesie cywilnym*, Warszawa 2022, s. 231 i n.

¹⁴¹ Zob. J. Skąpski, *Skarga...*, s. 43.

¹⁴² Zob. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 163 i n.

¹⁴³ Zob. T. Ereciński, *Selekcja kasacji w sprawach cywilnych z perspektywy prawoporównawczej* [w:] *Ars te usus. Księga pamiątkowa ku czci Sędziego Stanisława Rudnickiego*, Warszawa 2005, s. 94.

Dobór właściwego środka zaskarżenia powinien bazować na założeniu o komplementarności systemu tworzonego przez te instytucje. Komplementarność środków prawnych można oceniać przede wszystkim z perspektywy ich przysługiwania, możliwości skorzystania z nich w toku rozpoznawania sprawy i korzystania z przewidzianych prawem środków kontroli¹⁴⁴. Odróżnić należy zbieg od konkurencji środków zaskarżenia. Zbieg oznacza stworzenie przez ustawę możliwości wniesienia różnych środków zaskarżenia od jednego orzeczenia, natomiast konkurencja środków zaskarżenia wiąże się z dokonaniem przez stronę wyboru, z którego przewidzianego dla danego orzeczenia środka zaskarżenia zamierza skorzystać¹⁴⁵.

Zgodnie z zasadą wyłączności od danego rodzaju orzeczenia powinien przysługiwać danemu podmiotowi tylko jeden środek zaskarżenia. Stronie nie przyznaje się wyboru, lecz umożliwia się skorzystanie z jednego środka prawnego zmierzającego do podważenia kwestionowanego przez nią rozstrzygnięcia. Dopuszczalność jednego środka powinna oznaczać niedopuszczalność drugiego. System środków zaskarżenia powinien być tak skonstruowany, aby wykluczać możliwość zbiegu lub konkurencji poszczególnych instytucji procesowych¹⁴⁶. Odstępstwo od tego założenia, będące następstwem określenia przez ustawę zaskarżalności poszczególnych orzeczeń, jest niepożądane, choć niekiedy występuje na gruncie postępowania sądowego. Przykładowo w razie ziszczenia się przyczyn nieważności postępowania od orzeczenia sądu II instancji może być wniesiona skarga kasacyjna celem stwierdzenia właściwej nieważności postępowania (nieważność właściwa). Może być także wniesiona skarga o wznowienie postępowania, w którym to wypadku stwierdzenie nieważności ma charakter następczy (nieważność następcza)¹⁴⁷. Z kolei w sytuacji, w której strona kwestionuje rozstrzygnięcie w przedmiocie kosztów postępowania, możliwe jest wniesienie zażalenia celem dokonania kontroli o charakterze formalnym albo zaczepienie tego rozstrzygnięcia wraz z zaskarżeniem orzeczenia co do istoty sprawy.

4. Legitymacja do wniesienia środka zaskarżenia

Zasada skargowości w odniesieniu do środków zaskarżenia oznacza możliwość uruchomienia postępowania kontrolnego wyłącznie na żądanie uprawnionego podmiotu¹⁴⁸. Zagadnienie legitymacji do wniesienia środka zaskarżenia wiąże się z poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie, kto może wnieść dany środek. Zaskarżenie orzeczenia może być dokonane wyłącznie przez podmiot legitymowany, tj. powołany do dokonania zaskarżenia¹⁴⁹.

¹⁴⁴ Szerzej zob. T. Zembrzusi, *Komplementarność...*, s. 235 i n.

¹⁴⁵ Zob. S. Hanausek, *System zaskarżania orzeczeń sądowych w nowym polskim postępowaniu cywilnym*, „Studia Cywilistyczne” 1967/19, s. 150; M. Michalska-Marciniak, *Zasady...*, s. 92 i n.

¹⁴⁶ Por. B. Bładowski, *Zażalenie...*, s. 37; M. Michalska-Marciniak, *Zasady...*, s. 90 i n.; T. Zembrzusi, *Komplementarność...*, s. 239 i n.

¹⁴⁷ Zob. T. Zembrzusi, *Nieważność postępowania...*, s. 543 i n.

¹⁴⁸ Por. W. Siedlecki, *Zaskarżalność...*, s. 279.

¹⁴⁹ Por. M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja...*, s. 641.

Legitymacja do wniesienia środka zaskarżenia oznacza uprawnienie do dokonania czynności procesowej polegającej na zaskarżeniu określonego orzeczenia celem jego uchylenia lub zmiany, względnie wywołania innych skutków. Ma charakter czynny w odróżnieniu od legitymacji biernej przysługującej przeciwnikowi strony skarżącej. Zagadnienie legitymacji do wniesienia środka zaskarżenia jest rozpatrywane na podstawie przepisów prawa procesowego¹⁵⁰, legitymacja ta jest pochodną w stosunku do legitymacji procesowej¹⁵¹. W przeciwieństwie do niej¹⁵² jest jednak przesłanką dopuszczalności, której brak powoduje odrzucenie środka zaskarżenia. Przysługiwanie legitymacji do dokonania czynności procesowej zależy bowiem nie tyle od relacji danego podmiotu do przedmiotu sporu, ile od relacji skarżącego do postępowania i jego dynamiki¹⁵³. Legitymacja do zaskarżenia orzeczenia obejmuje uprawnienie do określenia zakresu kognicji sądu rozpoznającego środek zaskarżenia.

Krąg podmiotów legitymowanych oznacza się „drogą wykładni nie tylko przepisów tego działu kodeksu, który normuje zaskarżenia orzeczeń sądowych, ale na podstawie całości przepisów kodeksu”¹⁵⁴. Co do zasady legitymacja do wniesienia środka zaskarżenia ma charakter symetryczny, poszczególnym podmiotom przysługują analogiczne instrumenty procesowe. Wyjątkowo – na tle wyroku zaocznego – legitymacja jest „asymetryczna”¹⁵⁵ przez przyznanie uprawnienia do wniesienia sprzeciwu od wyroku zaocznego albo apelacji w zależności od tego, w jakiej roli procesowej występuje dany podmiot¹⁵⁶.

Legitymacja do wniesienia środka zaskarżenia może przysługiwać trzem grupom podmiotów, tj. stronom postępowania, podmiotom, które przystąpiły do postępowania oraz innym podmiotom, którym wyraźnie przyznano takie uprawnienie.

Podstawowe znaczenie ma legitymacja strony (uczestnika postępowania) jako podmiotu, którego praw i obowiązków dotyczy rozstrzygnięcie, a która – będąc niezadowolona treści orzeczenia – dąży do jego podważenia. Podmioty te, a także ich procesowi następcy¹⁵⁷, zostały wyposażone w najszerszą legitymację „z natury rzeczy”¹⁵⁸. Uprawnie-

¹⁵⁰ Zob. W. Siedlecki, *Zasady orzekania...*, s. 54 i n.; M. Michalska, *Legitymacja do wniesienia kasacji w postępowaniu cywilnym*, „Palestra” 2003/5–6, s. 41 i n.

¹⁵¹ Zob. S. Hanausek, *Orzeczenie...*, s. 156; T. Wiśniewski, *Przebieg...*, s. 298.

¹⁵² Szerzej zob. W. Broniewicz, *Pojęcie legitymacji procesowej* [w:] *Studia z procesu cywilnego*, Katowice 1986, s. 82 i n.

¹⁵³ Zob. J. Mokry, *Odwolalność czynności procesowych w sądowym postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1983, s. 83 i n.; W. Broniewicz, *Pojęcie legitymacji...*, s. 83; Ł. Błaszczak, E. Marszałkowska-Krześ, *Przymioty procesowe stron i uczestników postępowania nieprocesowego niezbędne do dochodzenia ochrony prawnej na drodze sądowej. Wybrane zagadnienia*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2015/95, s. 22 i n.

¹⁵⁴ Zob. W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 51.

¹⁵⁵ Por. T. Wiśniewski, *Przebieg...*, s. 299.

¹⁵⁶ Zob. A. Katzner, *Uwagi na temat zagadnień związanych ze zbiegiem środków prawnych*, „Polski Proces Cywilny” 1935/15–16, s. 463 i n.; A. Góra-Błaszczkowska, *Początek biegu terminu do wniesienia apelacji od wyroku zaocznego w procesie cywilnym*, „Palestra” 2002/5–6, s. 14 i n.; J. Kudła, *Sprzeciw czy apelacja? O zaskarżaniu wyroku zaocznego oddalającego powództwo w prawie polskim i niemieckim*, „Polski Proces Cywilny” 2018/3, s. 119 i n.

¹⁵⁷ Por. S. Hanausek, *Orzeczenie...*, s. 160; A. Oklejak, *Apelacja w procesie cywilnym*, Kraków 1994, s. 56.

¹⁵⁸ Zob. W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 52; T. Ereciński [w:] *System...*, red. T. Ereciński, s. 96.

nie do wniesienia środka zaskarżenia przysługuje obydwu stronom procesu (powodowi i pozwanemu) oraz uczestnikom postępowania nieprocesowego stosownie do *gravaminis* oraz interesu w zaskarżeniu niekorzystnego rozstrzygnięcia.

Współuczestnik nie jest legitymowany do wniesienia środka zaskarżenia przeciwko innemu współuczestnikowi, występującemu po tej samej stronie procesu¹⁵⁹. Przesądzenie kwestii uprawnienia określonego podmiotu do zaskarżenia orzeczenia w wypadku współuczestnictwa wymaga zbadania charakteru węzła łączącego podmioty występujące po danej stronie procesu. Co do zasady „każdy współuczestnik legitymowany do zaskarżenia działa we własnym imieniu, a dokonane przez niego zaskarżenie nie może przynieść ani korzyści ani szkody innym współuczestnikom”¹⁶⁰. Dopuszczalność wniesienia środka zaskarżenia przez współuczestnika procesowego – jako przejaw legitymacji grupowej do zaskarżenia – jest jednak uzależniona od rodzaju współuczestnictwa oraz aktywności w wcześniejszych etapach postępowania. Zróżnicowanie to uwidacznia się na etapie kwestionowania orzeczenia sądu II instancji. W wypadku współuczestnictwa materialnego jednolitego legitymacja do wniesienia środka zaskarżenia przysługuje każdemu współuczestnikowi niezależnie do podejmowanych wcześniej czynności procesowych. Wynika to z konstrukcji, że każdy ze współuczestników tego rodzaju działa ze skutkiem na rzecz pozostałych, zatem wniesienie środka zaskarżenia wywołuje skutki procesowe względem pozostałych współuczestników. Są oni objęci postępowaniem wywołanym wniesieniem środka zaskarżenia i rozciągają się na nich skutki rozstrzygnięcia, które ma zostać wydane. Odnośnie do pozostałych rodzajów współuczestnictwa wniesienie środka zaskarżenia skutkuje tylko w stosunku do tego współuczestnika, który zaskarżył orzeczenie. W wypadku współuczestnictwa materialnego niejednolitego (współuczestnictwa zwykłego) legitymacja współuczestnika, który nie skarżył orzeczenia sądu I instancji, jest uzależniona od tego, czy sąd II instancji skorzystał przy orzekaniu z mechanizmu zawartego w art. 378 § 2 k.p.c.¹⁶¹ Odnośnie do współuczestnictwa formalnego legitymacja do wniesienia środka zaskarżenia – ze względu na samodzielny charakter pozycji procesowej każdego ze współuczestników – jest uzależniona od tego, czy podmiot ten brał udział w postępowaniu przed sądem niższej instancji¹⁶². Z kolei odnośnie do współuczestnictwa koniecznego środek zaskarżenia musi być wniesiony w stosunku do wszystkich współuczestników koniecznych, jako podmiotów, względem których łącznie może zapaść rozstrzygnięcie sądu¹⁶³.

Legitymację do zaskarżenia orzeczenia nabywa osoba wezwana do wzięcia udziału w sprawie w charakterze pozwanego (art. 194 k.p.c.) lub powoda¹⁶⁴ (art. 196 § 1 k.p.c.),

¹⁵⁹ Por. T. Wiśniewski, *Przebieg...*, s. 299.

¹⁶⁰ Zob. M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja...*, s. 645 i n.

¹⁶¹ Podmiot taki może wnieść środek zaskarżenia, jeżeli sąd wyszedł poza granice podmiotowe apelacji i rozpoznał apelację na rzecz współuczestników nieskarżących orzeczenia pierwszoinstancyjnego.

¹⁶² Por. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 152 i n.; M. Michalska, *Legitymacja...*, s. 45.

¹⁶³ Por. W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 52 i n.; T. Erciński [w:] *System...*, red. T. Erciński, s. 96.

¹⁶⁴ Jeżeli w ciągu dwóch tygodni wstąpi do sprawy.

a także osoba wezwana lub zawiadomiona na podstawie art. 195 k.p.c. Legitymacja przysługuje także nowemu podmiotowi w wypadku następstwa procesowego stron¹⁶⁵.

Legitymacja do wniesienia środka zaskarżenia przysługuje nie tylko stronie, lecz także interwenientowi ubocznemu¹⁶⁶ – zarówno interwenientowi samoistnemu, jak i niesamoistnemu, który dokonuje czynności¹⁶⁷ w interesie strony ze względu na występujący interes prawny rozumiany jako obiektywna potrzeba rozstrzygnięcia sprawy na korzyść jednej ze stron i uzasadniona koniecznością ochrony własnej sfery prawnej potrzeba działania, w tym zaskarżenia orzeczenia¹⁶⁸.

Interwenient uboczny wnosi środek zaskarżenia¹⁶⁹ w swoim imieniu, a ograniczenie skuteczności dokonania czynności procesowej wynika z zakazu dokonywania czynności procesowych pozostających w sprzeczności z wolą strony (art. 79 k.p.c.). Niezaskarżenie orzeczenia przez stronę nie pozbawia interwenienta ubocznego legitymacji. Samo wniesienie środka zaskarżenia przez osobę trzecią jest skuteczne, lecz strona, do której przystąpił interwenient uboczny niesamoistny, może cofnąć środek zaskarżenia w wyniku skierowania do sądu żądania ubezskutecznienia dokonanej czynności. Legitymacja interwenienta ubocznego samoistnego ma zatem charakter warunkowy¹⁷⁰. Powyższe ograniczenie nie odnosi się do interwenienta ubocznego samoistnego. W każdym wypadku interwenient uboczny może natomiast cofnąć samodzielnie wniesiony środek zaskarżenia bez konieczności uzyskiwania zgody strony.

Interwenient główny jest uprawniony do zaskarżania orzeczeń wydawanych we wszczętym z jego inicjatywy procesie interwencyjnym. Pozbawiony jest natomiast legitymacji do zaskarżania orzeczeń w procesie głównym, mimo że mające zapaść w nim rozstrzygnięcie może mieć wpływ na kształt rozstrzygnięcia w procesie interwencyjnym.

W sprawach rozpoznawanych w postępowaniu nieprocesowym krąg osób legitymowanych do zaskarżania orzeczeń jest szerszy¹⁷¹. Rozszerzenie kręgu uprawnionych podmiotów wynika nie tylko z różnorodności spraw rozpoznawanych w tym trybie i złożoności stosunków prawnych, lecz także z możliwości rozszerzania powagi rzeczy osądzonej na

¹⁶⁵ Por. W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 54.

¹⁶⁶ Szerzej zob. J. Studzińska, *Interwencja uboczna w procesie cywilnym*, Warszawa 2018, s. 313 i n.

¹⁶⁷ Interwenient uboczny może z wniesieniem środka zaskarżenia połączyć wstąpienie do sprawy.

¹⁶⁸ Zob. J. Klimkowicz, *Interwencja uboczna według Kodeksu postępowania cywilnego*, Warszawa 1972, s. 71 i n.; A. Wilczyńska, *Interes prawny i jego granice w postępowaniu cywilnym*, „Palestra” 2010/9–10, s. 33 i n.; J. Studzińska, *Środki i skuteczność ochrony trzecich w postępowaniu cywilnym rozpoznawczym* [w:] *Współczesne problemy postępowania cywilnego*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Klich, Toruń 2015, s. 94 i n.

¹⁶⁹ Wątpliwości wywołuje uprawnienie interwenienta ubocznego do wnoszenia skargi o wznowienie postępowania. Zob. S. Gołąb, *Interwencja uboczna*, „Palestra” 1934/9, s. 546; M. Waligórski, *Czy interwenient samoistny ma legitymację do wniesienia skargi o wznowienie?*, „Polski Proces Cywilny” 1935/17–18, s. 563; M. Manowska, *Wznowienie...*, s. 193 i n.; K. Weitz [w:] *System...*, red. T. Ereciński, s. 1212 i n.

¹⁷⁰ Por. S. Hanausek, *Orzeczenie...*, s. 162.

¹⁷¹ Por. T. Ereciński, *Apelacja i kasacja...*, s. 25; J. Bodio, *Podmioty legitymowane do zaskarżania postanowień w sprawach z zakresu prawa osobowego* [w:] *Wokół problematyki...*, red. M. Michalska-Marciniak, s. 363 i n.

inne osoby. Legitymacja do wniesienia środka zaskarżenia od orzeczenia co do istoty sprawy przysługuje nie tylko uczestnikom postępowania, lecz także osobom zainteresowanym wynikiem postępowania, które nie brały udziału w postępowaniu. Mogą one przystąpić do postępowania, wnosząc środek zaskarżenia, a także żądać wznowienia postępowania na zasadach z art. 524 k.p.c., jeżeli postanowienie orzekające co do istoty sprawy narusza ich prawa¹⁷².

W legitymację do wniesienia środka zaskarżenia wyposażony został prokurator, niezależnie od tego, czy brał udział w postępowaniu na jego wcześniejszym etapie¹⁷³. Podmioty działające w postępowaniu cywilnym na prawach prokuratura mogą wnieść środek zaskarżenia, jeżeli wszczęły postępowanie lub przystąpiły do udziału w sprawie.

Ustawa może przyznawać legitymację do wniesienia środka zaskarżenia podmiotom, których nie dotyczy wprawdzie wynik postępowania, lecz których udział w postępowaniu kontrolnym jest uzasadniony ze względów ogólnospołecznych. Odnosi się to przede wszystkim do postępowania kasacyjnego przed Sądem Najwyższym i przyznania stosownego uprawnienia Prokuratorowi Generalnemu, Rzecznikowi Praw Obywatelskich oraz Rzecznikowi Praw Dziecka. W takim wypadku przyjmuje się wyższość skargi strony nad skargą wniesioną przez jeden z powyższych podmiotów. W razie wniesienia środków zaskarżenia przez stronę oraz jeden z uprawnionych podmiotów priorytetowe znaczenie ma środek sporządzony przez stronę jako podmiot korzystający z najszerzej legitymacji¹⁷⁴. Zaskarżenie orzeczenia w całości przez stronę unicestwia legitymację innych podmiotów. Prokurator Generalny, Rzecznik Praw Obywatelskich i Rzecznik Praw Dziecka mogą zaskarżyć orzeczenie jedynie w tym zakresie, w jakim nie dokonają tego strony postępowania.

Możliwe jest pozbawienie strony uprawnienia do wniesienia środka prawnego przez przyznanie legitymacji do jego wniesienia innym podmiotom. Zgodnie z art. 89 § 2 ustawy o SN¹⁷⁵ skargę nadzwyczajną może wnieść Prokurator Generalny, Rzecznik Praw Obywatelskich oraz, w zakresie swojej właściwości, Prezes Prokuratury Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej, Rzecznik Praw Dziecka, Rzecznik Praw Pacjenta, Przewodniczący Komisji Nadzoru Finansowego, Rzecznik Finansowy, Rzecznik Małych i Średnich Przedsiębiorców i Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów. Zainteresowany podmiot może wyłącznie wystąpić z wnioskiem do uprawnionego organu lub nawet do kilku z nich. Takie ukształtowanie legitymacji do wniesienia środka zaskarżenia oznacza, że strona, która kwestionuje orzeczenie rozstrzygające o jej prawach i obowiązkach, występuje w roli petenta względem organów państwa¹⁷⁶. Doświadczenia historyczne wskazują, że tego rodzaju mechanizm może stanowić narzędzie manipulacji, a także kreować i utrwalac postawy klientystyczne¹⁷⁷.

¹⁷² Szerzej zob. M. Sawczuk, *Wznowienie...*, s. 94 i n. Por. S. Hanausek, *System...*, s. 163 i n.

¹⁷³ Por. W. Masewicz, *Prokurator w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1975, s. 152 i n.

¹⁷⁴ Zob. W. Siedlecki, *Zasady...*, s. 55 i n.; T. Zembrzuski, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 158 i n.

¹⁷⁵ Ustawa z 8.12.2017 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. z 2021 r. poz. 1904 ze zm.), dalej – ustawa o SN.

¹⁷⁶ Zob. T. Zembrzuski, *Skarga nadzwyczajna w polskim postępowaniu cywilnym*, „Państwo i Prawo” 2019/6, s. 131.

¹⁷⁷ Zob. J. Gudowski, *Pogląd na apelację...*, s. 247.

Legitymacja do zaskarżenia orzeczenia w ograniczonym zakresie została przyznana także osobom trzecim, w tym świadkom, tłumaczom czy biegłym sądowym. Odnosi się to do sytuacji, w których poszczególne decyzje sądu dotyczą bezpośrednio¹⁷⁸ tych podmiotów¹⁷⁹.

Szczególony charakter ma rozwiązanie z art. 770 zdanie czwarte k.p.c. Ustawodawca przyznał komornikowi sądowemu legitymację do złożenia zażalenia na postanowienie sądu, mimo że nie jest on stroną postępowania egzekucyjnego, lecz organem egzekucyjnym. Regulacja ta, podyktowana ochroną interesów finansowych komornika, ma charakter wyjątkowy i nie stanowi podstawy do zaskarżania przez ten podmiot innych orzeczeń sądu wydawanych w toku postępowania egzekucyjnego¹⁸⁰.

Legitymacja do zaskarżenia orzeczenia obejmuje uprawnienie danego podmiotu do cofnięcia wniesionego środka zaskarżenia, co jest przejawem zasady dyspozycyjności. Dokonanie czynności dyspozycyjnej nie jest uzależnione od zgody strony przeciwnej, powoduje uprawomocnienie zaskarżonego orzeczenia¹⁸¹, względnie zakończenie postępowania wywołanego wniesieniem nadzwyczajnego środka zaskarżenia. Cofnięcie środka zaskarżenia może podlegać ocenie sądu na zasadach analogicznych z art. 203 § 4 k.p.c., tj. gdy okoliczności sprawy wskazują, że czynność ta jest sprzeczna z prawem lub zasadami współżycia społecznego albo zmierza do obejścia prawa¹⁸². Możliwość skorzystania z tej konstrukcji zależy od rodzaju środka zaskarżenia¹⁸³.

Podmiot legitymowany do wniesienia środka zaskarżenia może nie skorzystać z przysługującego mu uprawnienia. Co do zasady¹⁸⁴ ustawa nie dopuszcza natomiast możliwości zrzeczenia się prawa do wniesienia środka zaskarżenia. Taka konstrukcja ma charakter relikto- wy¹⁸⁵, koliduje z kontrydiktoryjno-dyspozycyjnym modelem postępowania cywilnego¹⁸⁶.

¹⁷⁸ Np. w przedmiocie grzywny, wynagrodzenia, zwrotu wydatków związanych z ich czynnościami w postępowaniu.

¹⁷⁹ Por. W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 54 i n.; T. Ereciński [w:] *System...*, red. T. Ereciński, s. 98.

¹⁸⁰ Zob. uchwały SN z 9.06.1999 r., III CZP 16/99, OSNC 1999/12, poz. 202; z 9.12.1999 r., III CZP 31/99, OSNC 2000/5, poz. 84; z 14.09.2016 r., III CZP 37/16, OSNC 2019/5, poz. 51; z 26.10.2011 r., III CZP 62/11, OSNC 2012/4, poz. 47.

¹⁸¹ Z zastrzeżeniem cofnięcia zarzutów od nakazu zapłaty w postępowaniu nakazowym.

¹⁸² Zob. J. Lapiere, *Kontrola sądowa czynności dyspozycyjnych stron i uczestników postępowania cywilnego* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Kamila Stefki*, Warszawa – Wrocław 1967, s. 172 i n.; R. Flejszar, *Sądowa kontrola czynności dyspozycyjnych stron – uwagi de lege lata i de lege ferenda* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014, s. 639 i n.

¹⁸³ Zob. W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 56; T. Ereciński, *Apelacja i kasacja...*, s. 27; R. Flejszar, *Zasada dyspozycyjności a środki zaskarżenia* [w:] *Wokół problematyki środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym*, red. M. Michalska-Marciniak, Sopot 2015, s. 116 i n.

¹⁸⁴ Z zastrzeżeniem apelacji w postępowaniu uproszczonym (art. 505⁸ § 3 k.p.c.). Zob. T. Wojciechowski, *Zrzeczenie się prawa do wniesienia apelacji*, „Przegląd Sądowy” 2006/11–12, s. 60 i n.

¹⁸⁵ Zob. A. Oklejak, *Apelacja...*, s. 100; P. Grzegorzczak, *Dopuszczalność i kształt apelacji w postępowaniu cywilnym – perspektywy przyszłej regulacji z uwzględnieniem standardów konstytucyjnych i międzynarodowych* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014, s. 271 i n.

¹⁸⁶ Por. R. Flejszar, *Zasada dyspozycyjności w procesie cywilnym*, Warszawa 2016, s. 607 i n.

5. *Gravamen* – interes prawny

W doktrynie prawa procesowego oraz w orzecznictwie sądowym wątpliwości wywołuje zagadnienie konieczności istnienia oraz charakteru pokrzywdzenia (*gravaminis*) lub też interesu prawnego w zaskarżeniu orzeczenia. Problematyka ta bywała nieraz wiązana z zagadnieniem legitymacji do wniesienia środka zaskarżenia¹⁸⁷. Na przestrzeni lat podważano celowość wyodrębniania tych konstrukcji¹⁸⁸, wychodząc z założenia, że o trafności rozstrzygnięcia nie decyduje wyłącznie jego zgodność z żądaniami i wnioskami strony, lecz zgodność z obowiązującymi przepisami prawa oraz zasadami słuszności¹⁸⁹. Podejście to uległo zmianie pod koniec XX stulecia na rzecz przekonania, że interes skarżącego, istniejący w wypadku pokrzywdzenia polegającego na niezgodności orzeczenia z żądaniem strony, powinien być traktowany jako warunek dopuszczalności zaskarżenia¹⁹⁰.

Gravamen jest pojęciem leżącym u podstaw konstrukcji środków zaskarżenia¹⁹¹. Wiąże się ono ze sferą prawa materialnego, jest rozumiane jako pokrzywdzenie skarżącego podmiotu wydanym orzeczeniem, powstające w sytuacji, w której strona nie utrzyma się ze swoimi żądaniami. Pokrzywdzenie polega zatem na niezgodności orzeczenia z żądaniem¹⁹². Wynika z nieuwzględnienia zgłaszanych żądań i wniosków w całości lub w części.

Pojęcie interesu jest wieloznaczne¹⁹³, przy czym interes prawny bywa niekiedy utożsamiany z pojęciem *gravaminis*¹⁹⁴. Wychodzi się z założenia, że niedopuszczalne jest zaskarżenie „wyroku postanowionego na korzyść samego skarżącego, gdyż nie ma on w tem interesu”¹⁹⁵. Interes prawny bywa rozumiany jako „obiektywna w świetle obowiązującego prawa (...) potrzeba uzyskania określonej treści wyroku”¹⁹⁶, interes prawny w zaskarżeniu

¹⁸⁷ Zob. H. Pietrzkowski, *Czynności procesowe...*, s. 618.

¹⁸⁸ Por. W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 55 i n.

¹⁸⁹ Por. T. Rowiński, *Interes prawny w procesie cywilnym i w postępowaniu nieprocesowym*, Warszawa 1974, s. 174 i n.; E. Mielcarek, *Wnioski rewizji cywilnej*, Warszawa 1973, s. 13 i n. Por. uchwała SN (7) z 17.02.1954 r., C 1342/53, OSN 1956/1, poz. 2.

¹⁹⁰ Zob. W. Broniewicz, *Dopuszczalność...*, s. 19; M. Michalska, *Rozstrzygnięcia sądu kasacyjnego w procesie cywilnym*, Kraków 2004, s. 109 i n.; T. Ereciński [w:] *System...*, red. T. Ereciński, s. 99 i n.

¹⁹¹ Zob. postanowienie SN z 8.04.1997 r., I CKN 57/97, OSNC 1997/11, poz. 166.

¹⁹² W ujęciu prawnoporównawczym zob. P. Rylski, K. Weitz, *Intérêt, interesse ad impugnare, Beschwer, grievance* [w:] *Oblicza prawa cywilnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Błeszyńskiemu*, red. K. Szczepanowska-Kozłowska, Warszawa 2013, s. 584 i n.

¹⁹³ Szerzej zob. W. Werhanowski, *Znaczenie interesu prawnego w procesie cywilnym*, Lwów 1908, s. 5 i n.; J. Zajkowski, *Wstęp do badań nad pojęciem interesu w prawie i procesie cywilnym*, Wilno 1935, s. 1 i n.; Z. Hahn, *Interes prawny w skardze o ustalenie*, „Polski Proces Cywilny” 1935/23, s. 705 i n.; K. Weitz, *Charakter interesu prawnego jako przesłanki powództwa o ustalenie (art. 189 k.p.c.)*, „Przegląd Sądowy” 2018/7–8, s. 7 i n.; D. Mróz-Szarmach, *Interes prawny w zaskarżeniu orzeczenia w cywilnym postępowaniu rozpoznawczym*, Warszawa 2020, s. 10 i n.

¹⁹⁴ Por. M. Neumann, *Zaskarżalność wyroków, których sentencja opiewa na korzyść skarżącego i brzmienie sentencji wyroku w razie podniesienia w sporze zarzutu kompensaty*, „Głos Adwokatów” 1938/10–11, s. 315 i n.; T. Wiśniewski, *Apelacja i kasacja...*, s. 33; A. Góra-Błaszczkowska, *Rozwój systemu...*, s. 286.

¹⁹⁵ Zob. E. Waśkowski, *Podręcznik procesu cywilnego*, Wilno 1932, s. 243.

¹⁹⁶ Zob. T. Rowiński, *Interes prawny...*, s. 165. Por. S. Włodyka, *Interes prawny...*, s. 927 i n.

polega natomiast na pokrzywdzeniu skarżącego orzeczeniem¹⁹⁷. Podnosi się niekiedy, że pokrzywdzenie orzeczeniem warunkuje istnienie interesu prawnego w jego zaskarżeniu, a zatem skarżącemu, który nie wykazał pokrzywdzenia orzeczeniem, zarzuca się brak interesu prawnego w kwestionowaniu orzeczenia¹⁹⁸. Nieutrzymanie się z żądaniem bywa zatem łączone z powstaniem interesu prawnego w zaskarżeniu orzeczenia¹⁹⁹. Interes prawny w zaskarżeniu konkretyzuje się w pytaniu, czy osoba legitymowana do wniesienia środka zaskarżenia może go *in concreto* wnieść, czyli zaskarżyć konkretne orzeczenie w danym postępowaniu.

Utrzymujące się wątpliwości związane z zaliczaniem przedmiotowej problematyki do zagadnienia dopuszczalności środków zaskarżenia lub zasadności zaskarżenia²⁰⁰ zdają się być efektem braku wyraźnego uregulowania tej materii w kodeksie. Kontrowersje wzbudza pytanie, czy wszczęcie i przeprowadzenie postępowania kontrolnego powinno być uzależnione od przesłanek niemających oparcia w ustawie. Prezentowane bywa jednak zapatrywanie, że instytucja interesu w zaskarżeniu „niewypowiedziana wprowadzie przez ustawę nigdzie w formie wyraźniej, wynika jednak niewątpliwie z ogólnych jej zasad”²⁰¹.

W judykaturze Sądu Najwyższego prezentowano sprzeczne poglądy co do funkcji i skutków istnienia *gravamen*, uznając niekiedy, że środek zaskarżenia sporządzony przez podmiot niemający interesu prawnego w jego wniesieniu podlega oddaleniu²⁰², innym razem, iż jako niedopuszczalny powinien podlegać odrzuceniu²⁰³. Zwyciężyło ostatecznie zapatrywanie, że pokrzywdzenie orzeczeniem (*gravamen*) jest przesłanką dopuszczalności środka zaskarżenia²⁰⁴, chyba że interes publiczny wymaga merytorycznego rozpoznania tego środka²⁰⁵. Pokrzywdzenie orzeczeniem łączy się z sytuacją, w której zaskarżone orzeczenie jest obiektywnie w sensie prawnym niekorzystne dla skarżącego, gdyż z punktu widzenia jego skutków związanych z prawomocnością materialną skarżący nie uzyskał takiej ochrony prawnej, którą zamierzał osiągnąć przez procesowo odpowiednie zachowanie w postępowaniu poprzedzającym wydanie orzeczenia, a w razie jego braku zaskarżone orzeczenie *per se* wywołuje takie skutki.

Kwestia *gravaminis* (interesu prawnego) dezaktualizuje się w sytuacji, w której środek zaskarżenia jest wnoszony przez podmioty działające w postępowaniu w interesie publicznym, w tym korzystających z tzw. szczególnej zdolności sądowej²⁰⁶. Nie jest ona aktualna również w wypadkach, w których sąd jest uprawniony do zmiany albo uchylecia orzeczenia

¹⁹⁷ Zob. A. Oklejak, *Apelacja...*, s. 10 i n.; T. Ereciński, *Apelacja i kasacja...*, s. 69 i n.

¹⁹⁸ Zob. uchwała SN (7) z 15.05.2014 r., III CZP 88/13, OSNC 2014/11, poz. 108. Por. D. Mróz-Szarmach, *Interes prawny...*, s. 117 i n.

¹⁹⁹ Por. M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja...*, s. 642.

²⁰⁰ Zob. J. Biedroń, *Gravamen – przesłanka dopuszczalności czy zasadności zaskarżenia w postępowaniu cywilnym [w:] XX-lecie Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu*, Wrocław 2011, s. 27 i n.

²⁰¹ Zob. M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja...*, s. 642.

²⁰² Zob. uchwała SN z 16.12.1971 r., III CZP 79/71, OSNP 1972/6, poz. 101.

²⁰³ Zob. postanowienie SN z 8.04.1997 r., I CKN 57/97.

²⁰⁴ Por. H. Pietrzkowski, *Czynności procesowe...*, s. 618 i n.

²⁰⁵ Zob. uchwała SN (7) z 15.05.2014 r., III CZP 88/13.

²⁰⁶ Szerzej zob. M. Dziurda, *Szczególna zdolność sądowa*, Warszawa 2019, s. 57 i n.

z urzędu²⁰⁷. Do przedmiotowej problematyki podchodzi się w mniej rygorystyczny sposób w sprawach rozpoznawanych w trybie nieprocesowym, mając na względzie przedmiot i funkcje wydawanych rozstrzygnięć, a także zakres kognicji sądu²⁰⁸.

Wydaje się, że interes prawny jest pojęciem szerszym, wykraczającym poza formalne „przegranie” sprawy, gdyż obejmuje potrzebę wzruszenia niekorzystnego orzeczenia²⁰⁹. Interes prawny w zaskarżeniu istnieje wówczas, gdy orzeczenie nie zapewnia stronie wszystkich możliwych korzyści prawnych lub nie jest ono z jakichkolwiek względów prawidłowe²¹⁰. Spodziewana korzyść prawna wynika z porównania dwóch sytuacji, tj. aktualnej z hipotetyczną, a zaskarżenie ma doprowadzić do usunięcia różnicy między tymi sytuacjami²¹¹. Utrata jakiegokolwiek korzyści kreuje powstanie interesu we wniesieniu środka zaskarżenia.

Należący do sfery stosunków procesowych interes prawny w zaskarżeniu orzeczenia występuje w dwóch wypadkach. Po pierwsze, gdy zachodzi różnica między zgłoszonym żądaniem a tenorem orzeczenia, co należy łączyć z pokrzywdzeniem skarżącego (*gravamen*). Po drugie, strona ma interes prawny w sytuacji, w której orzeczenie jest wprawdzie zgodne z jej żądaniami, jednak nie jest prawidłowe, przy czym wadliwość orzeczenia jest tego rodzaju, że zachodzi wątpliwość co do jego stabilności²¹². Interes prawny wyraża się w dążeniu do uzyskania stanu pewności wobec ustalanego lub tworzonego stanu prawnego²¹³. Twierdzenie strony o istnieniu określonej wady orzeczenia należy zatem uznać za wystarczające do zaskarżenia orzeczenia.

Przyjęcie koncepcji interesu prawnego jako przesłanki dopuszczalności zaskarżenia²¹⁴ powoduje konieczność odrzucenia środka zaskarżenia w wypadku stwierdzenia braku *gravaminis*. Należy jednak wyrazić przekonanie, że środek zaskarżenia nie powinien w sposób automatyczny podlegać odrzuceniu. Wprawdzie istnienie *gravamen* można w relatywnie prosty sposób ocenić, porównując żądania stron z rozstrzygnięciem sądu, lecz właściwa ocena związanego z tym interesu prawnego nie jest oczywista. O braku interesu prawnego nie zawsze można przekonać się *a limine*²¹⁵. Prawidłowa ocena interesu prawnego skarżącego może wymagać szerszego i gruntownego spojrzenia w wyniku rozpoznania środka co do meritum.

²⁰⁷ Zob. H. Pietrzkowski, *Czynności procesowe...*, s. 619.

²⁰⁸ Zob. A. Góra-Błaszczkowska, *Zaskarżanie postanowień w postępowaniu wieczystoksięgowym* [w:] *Wokół problematyki środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym*, red. M. Michalska-Marciniak, Sopot 2015, s. 404 i n.; postanowienia SN z 8.04.1997 r., I CKN 57/97; z 14.06.2013 r., V CZ 115/12, OSNC-ZD 2014/4, poz. 29.

²⁰⁹ Zob. B. Bładowski, *Przesłanki dopuszczalności...*, s. 67; T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 135 i n. Odmiennie zob. T. Ereciński, *Apelacja i kasacja...*, s. 21 i n.

²¹⁰ Zob. S. Włodyka, *Interes prawny...*, s. 931; T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 141 i n.; T. Ereciński [w:] *System...*, red. T. Ereciński, s. 100.

²¹¹ Zob. E. Mielcarek, *Wnioski...*, s. 16.

²¹² Przykładowo w razie wydania wyroku uwzględniającego żądania strony w sytuacji, w którym orzekano w warunkach nieważności potencjalnej postępowania. Zob. T. Zembrzusi, *Nieważność postępowania...*, s. 177 i n.

²¹³ Zob. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 143.

²¹⁴ Zob. D. Mróz-Szarmach, *Interes prawny...*, s. 369 i n.

²¹⁵ Zob. T. Rowiński, *Interes prawny...*, s. 170 i n.

Rola interesu prawnego w zaskarżeniu sprowadza się do limitowania środków zaskarżenia, co służy efektywności postępowania rozpoznawczego²¹⁶. Instrument ten służy eliminowaniu przypadków wnoszenia środków zaskarżenia w innym celu aniżeli dążenie do uchylecia tkwiącego w wadliwym rozstrzygnięciu pokrzywdzenia skarżącego²¹⁷.

6. Zachowanie terminu do wniesienia środka zaskarżenia

Termin, rozumiany jako określona przestrzeń czasowa, jest zakreślany zdarzeniami wyznaczającymi jego początek oraz koniec²¹⁸. Środek zaskarżenia nie może być złożony w dowolnym czasie²¹⁹, nieograniczona pod tym względem zaskarżalność „podkopywałaby powagę orzeczenia i (...) uniemożliwiłaby osiągnięcie celu procesu”²²⁰. Warunkiem dopuszczalności środka zaskarżenia jest jego wniesienie w terminie wskazanym w ustawie²²¹, tj. w przedziale czasowym wyznaczonym przez zdarzenie inicjujące bieg terminu oraz zdarzenie kończące ten termin²²². Dla każdego środka Kodeks postępowania cywilnego²²³ przewiduje osobny termin, z którego upływem wygasa możliwość skutecznego jego złożenia. Długość terminu do wniesienia środka zaskarżenia powinna uwzględniać postulat szybkości postępowania, a także wymiar czasu niezbędnego do należytego opracowania i wniesienia środka zaskarżenia do sądu²²⁴. Nie powinna abstrahować od całokształtu wymagań stawianych określonemu środkowi zaskarżenia²²⁵.

W razie wniesienia w terminie kilku pism procesowych zawierających dany środek zaskarżenia należy potraktować je łącznie jako jeden środek zaskarżenia. W razie ewentualnej sprzeczności decydujące znaczenie należy przyznać środkowi zaskarżenia przy uwzględnieniu treści później wniesionego pisma. Prezentowany bywa także pogląd, że w razie wniesienia kilku środków zaskarżenia rozpoznaniu powinien podlegać wyłącznie pierwszy z nich²²⁶.

²¹⁶ Szerzej zob. D. Mróz-Szarmach, *Interes prawny...*, s. 143 i n.

²¹⁷ Por. P. Grzegorzczak, *Dopuszczalność...*, s. 272.

²¹⁸ Por. A. Góra-Błaszczkowska, *Początek...*, s. 14 i n.

²¹⁹ Szczególny charakter ma nielimitowane czasowo uprawnienie Prokuratora Generalnego do złożenia wniosku o unieważnienie prawomocnego orzeczenia wydanego w sprawie, która w chwili orzekania ze względu na osobę nie podlegała orzecznictwu sądów polskich lub w której w chwili orzekania droga sądowa była niedopuszczalna, jeżeli orzeczenie to nie może być wzruszone w trybie przewidzianym w ustawach o postępowaniach sądowych z art. 96 ustawy o SN.

²²⁰ Zob. W. Siedlecki, *Podstawy rewizji...*, s. 35.

²²¹ Zob. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 235.

²²² Termin ulega wydłużeniu, jeżeli jego upływ przypada na dzień ustawowo uznany za wolny od pracy, jak również w sobotę. Zob. uchwała SN (7) z 25.04.2003 r., III CZP 8/03, OSNC 2004/1, poz. 1; postanowienie SN z 6.12.2012 r., IV CZ 128/12, LEX nr 1288738.

²²³ Względnie inna ustawa.

²²⁴ Zob. B. Bładowski, *Nowy system...*, s. 85; A. Góra-Błaszczkowska, *Rozwój systemu...*, s. 289.

²²⁵ Por. M. Michalska-Marciniak, *Apelacja...*, s. 665 i n.

²²⁶ Zob. Z. Hahn, *Kasacja wedle polskiego kodeksu postępowania cywilnego*, „Czasopismo Sędziowskie” 1932/1–2, s. 18.

Kodeks postępowania cywilnego przewiduje terminy o różnej długości, przy czym dany termin jest co do zasady taki sam dla wszystkich podmiotów legitymowanych do zaskarżenia²²⁷. W wyjątkowych wypadkach²²⁸ ustawa przewiduje dualizm terminów, różnicując sytuację procesową podmiotów uprawnionych do wniesienia środka zaskarżenia²²⁹. Rozwiązanie takie bywa kontestowane jako zaburzające zasadę równości wobec prawa²³⁰.

Uprawnienie do wniesienia środka zaskarżenia nie jest tożsame z biegiem terminu do jego wniesienia. Może być on różny dla obydwu stron lub poszczególnych uczestników postępowania. Uprawnienie do wniesienia środka zaskarżenia w terminie wiąże się bowiem ze stroną skarżącą, a nie ze sprawą. Decydujące znaczenie ma okoliczność, kiedy dla danego podmiotu termin rozpoczął bieg.

Bieg terminu ulega zróżnicowaniu w zależności od rodzaju współuczestnictwa procesowego występującego po danej stronie. W wypadku współuczestnictwa formalnego lub współuczestnictwa materialnego zwykłego (niejednolitego) termin do wniesienia środka zaskarżenia biegnie dla każdego ze współuczestników osobno²³¹. Z istoty współuczestnictwa materialnego jednolitego wynika natomiast, że każdy z działających współuczestników dokonuje czynności procesowych ze skutkiem dla pozostałych współuczestników.

Przewidziane dla poszczególnych środków zaskarżenia terminy są terminami ustawowymi i procesowymi, które, ze względu na ich ustawowe źródło, nie podlegają modyfikacji²³². Podlegają natomiast przywróceniu na ogólnych zasadach dla przywrócenia uchybionego terminu procesowego (art. 168 i n. k.p.c.)²³³. Do wniosku o przywrócenie terminu należy dołączyć środek zaskarżenia, którego nie wniesiono w terminie. Prawdliwość oraz dopuszczalność danego środka podlega weryfikacji sądu przed przystąpieniem do rozpatrzenia zasadności wniosku o przywrócenie terminu²³⁴. O przywróceniu terminu decyduje sąd, który wydał zaskarżone orzeczenie.

Bieg terminu do wniesienia środka zaskarżenia może być zróżnicowany w zależności od tego, czy wymagane jest złożenie tzw. zapowiedzi środka zaskarżenia. W takim wypadku zażądanie przez stronę doręczenia jej odpisu orzeczenia wraz z uzasadnieniem stanowi wstępny warunek zaskarżenia orzeczenia, jest kreatywnym warunkiem powstania zindywidualizowanego uprawnienia do złożenia środka zaskarżenia. Niezłożenie stosownego wniosku sprawia, że termin do wniesienia środka zaskarżenia nie rozpoczyna biegu²³⁵.

²²⁷ Por. T. Ereciński [w:] *System...*, red. T. Ereciński, s. 101.

²²⁸ Termin dwu albo sześciomiesięczny w wypadku skargi kasacyjnej.

²²⁹ Szerzej zob. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 249 i n.

²³⁰ Zob. A. Góra-Błaszczkowska, *Rozwój systemu...*, s. 289 i n.

²³¹ Chyba że są zastępowani przez tego samego pełnomocnika procesowego lub pełnomocnika do doręczeń.

²³² Por. B. Bładowski, *Przesłanki dopuszczalności...*, s. 80; T. Ereciński, *Apelacja i kasacja...*, s. 111.

²³³ Szerzej zob. D. Olczak-Dąbrowska, *Przywrócenie terminu w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2010, s. 15 i n.

²³⁴ Zob. T. Zembrzusi, *Braki formalne czynności procesowej dokonanej wraz z wnioskiem o przywrócenie terminu*, „Radca Prawny” 2010/4, s. 89 i n.

²³⁵ Por. B. Bładowski, *Środki odwoławcze...*, s. 83; K. Kołakowski, *Refleksje...*, s. 33 i n.; M. Michalska, *Warunki wniesienia kasacji*, „Monitor Prawniczy” 2001/21, s. 1068.

Bieg terminu do zaskarżenia orzeczenia nie może zacząć się wcześniej niż od dnia wydania orzeczenia²³⁶. Nie jest możliwe liczenie terminu od czynności procesowej, która nie została jeszcze dokonana. Pogląd przeciwny bazuje na założeniu, że skoro ustawa reguluje odrzucenie środka zaskarżenia w razie wniesienia go po terminie, to niedopuszczalne miałyby być jego odrzucenie przed rozpoczęciem biegu do jego wniesienia²³⁷. Niewiązanie negatywnych skutków z wyprzedzeniem terminu początkowego jest chybione, nie uwzględnia znaczenia zasady formalizmu procesowego.

Złożenie wniosku o rektyfikację orzeczenia nie wpływa na bieg terminu do wniesienia środka zaskarżenia. Żądanie sprostowania, uzupełnienia lub wykładni wyroku nie wstrzymuje biegu terminu.

Sąd z urzędu ocenia terminowość wniesienia środka zaskarżenia²³⁸. Prekluzyjność terminu wiąże się z obowiązkiem odrzucenia spóźnionego środka zaskarżenia. Strona może wnieść nowy (kolejny) środek zaskarżenia, jeżeli poprzedni środek został prawomocnie odrzucony przed upływem terminu będącego w dyspozycji strony.

7. Zachowanie przepisanej formy

Skuteczne wniesienie środka zaskarżenia jest uzależnione od ustawowo określonej konstrukcji oraz przepisanej formy²³⁹. Forma jest elementem koniecznym istnienia i funkcjonowania procesu cywilnego, a uchybienie stosownym wymaganiom wiąże się z koniecznością zastosowania stosownych sankcji. Formalizm zapewnia ochronę przed nieprzewidywalnością, nieprzejrzystością, uznaniowością, dowolnością i ryzykiem nierównego traktowania stron postępowania sądowego²⁴⁰. Formalizm postrzegany jako cecha (właściwość) postępowania cywilnego jest widoczny zarówno na tle wymagań stawianych środkom zaskarżenia, jak i w trakcie postępowania wywołanego ich wniesieniem. Element dokładności i staranności wiąże się z problematyką dopuszczalności zaskarżenia orzeczenia. Spełnienie przewidzianych w ustawie wymagań warunkuje dopuszczalność środka zaskarżenia, zaś uchybienie im powoduje jego odrzucenie *a limine* albo w następstwie wezwania do usunięcia dostrzeżonych braków. Realizowanie zasady formalizmu może

²³⁶ Por. T. Ereciński [w:] *System...*, red. T. Ereciński, s. 101.

²³⁷ Zob. B. Bładowski, *Glosa do uchwały SN z 5.05.1988 r., III CZP 29/88*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1989/5, poz. 114.

²³⁸ Por. W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 58.

²³⁹ Zazwyczaj w formie pisemnej. Na temat wnoszenia pism za pośrednictwem systemu teleinformatycznego szerzej zob. S. Cieślak, *Elektroniczne czynności sądowe obecnie i w przyszłości* [w:] *Kodeks postępowania cywilnego z perspektywy pięćdziesięciolecia jego obowiązywania. Doświadczenia i perspektywy*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, Ł. Błaszczak, Sopot 2016, s. 419 i n.; A. Kościółek, *Elektroniczne czynności procesowe de lege lata i de lege ferenda* [w:] *Informatyzacja postępowania cywilnego. Teoria i praktyka*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, J. Gołaczyński, D. Szostek, Warszawa 2016, s. 29 i n. Por. uchwała SN z 23.05.2012 r., III CZP 9/12, OSNC 2012/11, poz. 128.

²⁴⁰ Zob. J. Gudowski, *O kilku naczelnych zasadach procesu cywilnego – wczoraj, dziś, jutro* [w:] *Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Soltysieńskiemu*, red. A. Nowicka, Poznań 2005, s. 1032; T. Zembruski, *Formalizm...*, s. 5 i n.

zatem prowadzić do stanu, w którym wadliwe czynności nie mogą wyrzucić oczekiwanego skutku procesowego²⁴¹.

W piśmiennictwie akcentuje się, że obowiązek przestrzegania przepisanych dla środków zaskarżenia warunków formalnych „przeciwdziała nieprzemysłanemu, lekkomyślnemu podważaniu orzeczeń sądowych i wymaga od skarżącego uprzedniego, dokładnego zapoznania się z treścią orzeczenia oraz z podstawą prawną, na której orzeczenie to opiera się”²⁴². W ten sposób ustawodawca wymusza sformułowanie pisma w określonej formie oraz nadanie temu pismu określonej treści w sposób, który ogranicza ewentualne nieporozumienia lub wątpliwości interpretacyjne co do elementów mających istotne znaczenie w postępowaniu kontrolnym. Precyzja środka zaskarżenia leży w interesie publicznym oraz organu procesowego oceniającego jego zasadność. Prawidłowe sporządzenie pisma z zachowaniem wszystkich wymagań ułatwia zorientowanie się w treści pisma nie tylko sądowi, lecz także stronie przeciwnej, której rolą procesową jest przeciwstawianie się żądaniom oponenta²⁴³. Formułowane wobec stron oczekiwania i wymagania mają umożliwić rzetelną i prawidłową ocenę zasadności zaskarżenia.

Wyodrębnia się elementy konstrukcyjne charakteryzujące pismo procesowe jako środek zaskarżenia oraz elementy formalne charakterystyczne dla każdego pisma procesowego²⁴⁴. Pierwsze z nich odnoszą się do istoty danego środka zaskarżenia. Środek zaskarżenia pozbawiony któregośkolwiek z elementów konstrukcyjnych stanowi jedynie „pozór” czy też „namiastkę”²⁴⁵. W takim wypadku nie dochodzi w rzeczywistości do skonstruowania środka zaskarżenia ze względu na pominięcie jego istoty. Ewentualna wada w tym zakresie jest wadą treści i stanowi zasadniczą usterkę. Elementy formalne odnoszą się natomiast nie do treści środka zaskarżenia, lecz wyłącznie do jego zewnętrznej strony. W tym ujęciu mają niejako drugoplanowe znaczenie. Obie kategorie wymagań składają się na wymagania formalne zaskarżenia²⁴⁶.

Środki zaskarżenia powinny czynić zadość uniwersalnym wymaganiom, do których zalicza się co do zasady oznaczenie zaskarżonego orzeczenia wraz ze wskazaniem zakresu zaskarżenia, wniosek o jego uchylenie lub zmianę w określonym zakresie oraz uzasadnienie tego wniosku²⁴⁷.

Obowiązek oznaczenia zaskarżonego orzeczenia służy poprawnej identyfikacji kwestionowanego rozstrzygnięcia. Skarżący powinien wskazać sąd, który wydał zaskarżone orzecz-

²⁴¹ Zob. S. Cieślak, *Zasada formalizmu przy wnoszeniu środków odwoławczych w postępowaniu cywilnym*, „Przegląd Sądowy” 2001/4, s. 35 i n.

²⁴² Zob. B. Bładowski, *Zażalenie...*, s. 31. Por. W. Siedlecki, *Podstawy rewizji...*, s. 35.

²⁴³ Por. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna, Dostępność...*, s. 272 i n.

²⁴⁴ Por. W. Siedlecki, *Zasady...*, s. 72 i n.; S. Cieślak, *Zasada formalizmu...*, s. 53 i n.; T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 288 i n.

²⁴⁵ Por. T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna, Dostępność...*, s. 277 i n.; T. Erciński, *O nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego w ogólności*, „Przegląd Sądowy” 1996/10, s. 13.

²⁴⁶ Zob. W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 62.

²⁴⁷ Zob. W. Siedlecki, *Zasady...*, s. 72; W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 63; T. Erciński [w:] *System...*, red. T. Erciński, s. 103 i n.

nia, datę wydania, sygnaturę akt sprawy oraz dane identyfikacyjne stron lub uczestników postępowania, pożądanym jest także wskazanie przedmiotu sprawy²⁴⁸. Wymaganie to ma na celu wyeliminowanie wątpliwości, jakie orzeczenie w danym wypadku zostaje zaskarżone oraz warunkuje prawidłowy przebieg postępowania odwoławczego²⁴⁹.

Z wymaganiami oznaczenia zaskarżonego orzeczenia wiąże się zazwyczaj określenie zakresu zaskarżenia, tj. wskazania, czy orzeczenie jest podważane w całości czy w określonej części²⁵⁰. Konstrukcja ta wynika z fundamentalnej zasady rozporządzalności; odzwierciedla założenie, że o zakresie rozpoznania sprawy decyduje skarżący – *tantum devolutum quandum appellatum*, co z kolei pozostaje w związku z zakazem orzekania o tym, co nie było przedmiotem żądania. Wniosek powinien być precyzyjny, nie można domniemywać jego treści na podstawie innych elementów pisma²⁵¹. W ten sposób skarżący określa w sposób wiążący, które elementy orzeczenia mają być przedmiotem postępowania kontrolnego. Przekładać się to może na wyodrębnienie dwóch części orzeczenia – część kwestionowaną oraz część niepodważaną, odnośnie do której sąd nie może brać pod uwagę nawet przyczyn nieważności postępowania²⁵².

Wniosek odwoławczy dotyczy z kolei oczekiwanego przez skarżącego rozstrzygnięcia, zazwyczaj w postaci uchylecia lub zmiany kwestionowanego rozstrzygnięcia. Możliwe jest przedstawienie żądania wydania orzeczenia reformatoryjnego lub kasatoryjnego²⁵³, chyba że środek zaskarżenia ma charakter anulacyjny. Uwzględnienie wniosku zależy zasadniczo od wyników postępowania odwoławczego²⁵⁴. Wyodrębnić można ponadto dwa aspekty wniosku, tj. dotyczący bytu zaskarżonego orzeczenia oraz dotyczący zakresu zaskarżenia orzeczenia²⁵⁵. Powyższemu wnioskowi przyznaje się miano głównego (podstawowego)²⁵⁶, obok którego mogą być zgłoszone wnioski dodatkowe²⁵⁷ w zależności od rodzaju środka zaskarżenia i etapu postępowania.

W wypadku niektórych środków zaskarżenia wyróżnia się więcej elementów konstrukcyjnych, określanymi jako „szczególne warunki przewidziane dla zaskarżania”²⁵⁸, których prawidłowe zawarcie warunkuje ocenę dopuszczalności, a następnie ewentualne podważenie zaskarżonego orzeczenia.

²⁴⁸ Por. T. Ereciński, *Apelacja i kasacja...*, s. 115.

²⁴⁹ Por. W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 63.

²⁵⁰ Odnośnie do częściowego zaskarżenia szerzej zob. E. Mielcarek, *Wnioski...*, s. 100 i n.

²⁵¹ Zob. T. Zembrzuski, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 293 i n.

²⁵² Szerzej zob. T. Zembrzuski, *Nieważność postępowania...*, s. 323 i n. Por. M. Michalska, *Zakres rozpoznania sprawy przez Sąd Najwyższy w postępowaniu cywilnym*, „Państwo i Prawo” 2003/10, s. 71 i n.

²⁵³ Zob. M. Waligórski, *Czy w skardze apelacyjnej lub kasacyjnej można wnosić alternatywnie o zmianę lub uchylene wyroku?*, „Polski Proces Cywilny” 1934/3, s. 92 i n.

²⁵⁴ Por. T. Ereciński [w:] *System...*, red. T. Ereciński, s. 104.

²⁵⁵ Por. E. Mielcarek, *Wnioski...*, s. 67; M. Michalska, *Zakres rozpoznania...*, s. 67.

²⁵⁶ Zob. W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 63.

²⁵⁷ Np. w przedmiocie zwrotu kosztów postępowania.

²⁵⁸ Zob. W. Siedlecki [w:] *System...*, red. W. Siedlecki, s. 63 i n.

Szczególne znaczenie dla dopuszczalności zaskarżenia ma instytucja podstaw środka zaskarżenia – zazwyczaj ujmowanych w ustawie w sposób syntetyczny²⁵⁹, wyróżnia się bowiem dwa zasadnicze systemy zaskarzania, tj. nieograniczony oraz ograniczony²⁶⁰. Przyjęcie systemu nieograniczonego, czyli pełnego zaskarzania, kreuje jedynie obowiązek złożenia przez stronę oświadczenia, że zaskarża orzeczenie sądu. Natomiast w systemie ograniczonego zaskarzania istnieje obowiązek wymienienia przyczyn, dla których wnoszony jest dany środek. Od skarżącego oczekuje się wówczas podania i uzasadnienia przyczyn, ze względu na które domaga się on eliminacji zaskarżonego orzeczenia²⁶¹. W zależności od rodzaju środka zaskarżenia od skarżącego oczekiwać można określenia wad orzeczenia i podania materiału służącego do ich usunięcia²⁶². Rozumowanie to opiera się na założeniu, że każdy środek zaskarżenia „powinien opierać się na określonych przyczynach (podstawach)”²⁶³, a ustawa w pośredni sposób wymaga od skarżącego staranności przy formułowaniu zarzutów, polegającej na ich skonkretyzowaniu przez zwięzłe choćby przedstawienie i uzasadnienie²⁶⁴. Instytucja ta odnosi się wprawdzie do niektórych tylko środków zaskarżenia, a także decyduje o zasadności środka zaskarżenia, lecz należy mieć na względzie, że brak wskazania podstaw może niekiedy²⁶⁵ uniemożliwiać merytoryczne zbadanie środka zaskarżenia²⁶⁶. Element ten może mieć ponadto pierwszorzędne znaczenie dla wyznaczenia kierunków kontroli, zakresu kognicji sądu²⁶⁷, jak i rodzaju rozstrzygnięcia w razie uwzględnienia środka zaskarżenia²⁶⁸.

²⁵⁹ Zob. K. Piasecki, *Podstawy kasacji według kodeksu postępowania cywilnego w świetle prawno-porównawczym* [w:] *Symbolae Vitoldo Broniewicz. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza*, Łódź 1998, s. 297 i n.; T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 320 i n.

²⁶⁰ Szerzej zob. W. Siedlecki, *Podstawy rewizji...*, s. 37 i n.; T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 316 i n.; T. Wiśniewski, *Przebieg...*, s. 272.

²⁶¹ Por. M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja...*, s. 650 i n.; W. Siedlecki, *Podstawy rewizji...*, s. 36 i n.

²⁶² Por. T. Dziurzyński, *Apelacja* [w:] *Polska Procedura Cywilna. Projekty referentów z uzasadnieniem. Przedruk wyczerpanych druków z r. 1921 i 1923*, t. 2, Warszawa 1928, s. 8.

²⁶³ Zob. T. Ereciński, *Apelacja w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2020, s. 89; A. Laskowska-Hulisz, *„Zarzuty co do podstawy faktycznej rozstrzygnięcia” w apelacji w sprawach cywilnych* [w:] *Praktyka wobec nowelizacji postępowania cywilnego. Konsekwencje zmian*, red. M. Dziurda, T. Zembrzusi, Warszawa 2021, s. 407 i n.

²⁶⁴ Por. A. Laskowska-Hulisz, *Zarzut naruszenia prawa procesowego, tj. art. 233 § 1 k.p.c., w procesie cywilnym. Zagadnienia wybrane* [w:] *Honeste procedere. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Kazimierzowi Lubińskiemu*, red. A. Laskowska-Hulisz, J. May, M. Mrówczyński, Warszawa 2017, s. 274.

²⁶⁵ W wypadku skargi kasacyjnej, skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia oraz skargi o wznowienie postępowania.

²⁶⁶ Por. T. Ereciński [w:] *System...*, red. T. Ereciński, s. 95.

²⁶⁷ Szerzej zob. T. Zembrzusi, *Zakres kognicji sądu w postępowaniu apelacyjnym (uwagi na tle uchwały siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 31 stycznia 2008 r., III CZP 49/07)*, „Przegląd Sądowy” 2008/6, s. 44 i n.; J. Gudowski, *Pogląd na apelację...*, s. 250 i n.

²⁶⁸ Zob. M. Waligórski, *Rewizja cywilna według znowelizowanego k.p.c.*, „Przegląd Notarialny” 1952/1–3, s. 55 i n.; T. Wiśniewski, *Apelacja i kasacja...*, s. 159 i n.; T. Zembrzusi, *Skarga kasacyjna. Dostępność...*, s. 317 i n. Por. E. Gapska, *Wady orzeczeń...*, s. 190 i n.

W efekcie wyróżnia się środki zaskarżenia o zróżnicowanym stopniu sformalizowania, podniesienie wymagań jest charakterystyczne względem nadzwyczajnych środków zaskarżenia pozostających poza tokiem instancji i służących kontroli legalności prawomocnych orzeczeń sądów powszechnych²⁶⁹. W przeciwieństwie do zwykłych środków zaskarżenia możliwe i uzasadnione jest w tym wypadku ustanawianie silniejszych wymagań formalnych²⁷⁰. Ustanowienie wysokich wymagań formalnych nie rzutuje wprost na dopuszczalność środka zaskarżenia, lecz może służyć ograniczeniu napływu skarg²⁷¹.

Skutki uchybienia wymaganiom środków zaskarżenia, traktowane jako braki formalne danego środka, mogą być zróżnicowane. Podział braków środków zaskarżenia na usuwalne oraz nieusuwalne w powiązaniu z określoną sankcją procesową jest ugruntowany w prawie procesowym. Stosowanie tego rozwiązania jest efektem dostrzegania jakościowej różnicy między poszczególnymi wymaganiami środków zaskarżenia²⁷².

Typowym rygiorem przewidzianym w prawie procesowym jest wezwanie skarżącego do usunięcia dostrzeżonego braku formalnego pod rygorem odrzucenia, a nie zwrotu pisma procesowego. W tym wypadku czynność procesowa jest skuteczna pod warunkiem zawieszającym, tj. pod warunkiem, że uchybienia zostaną usunięte w określonym terminie. Proces cywilny na etapie środków zaskarżenia zakłada i akceptuje prawo stron do popełniania błędów i niedociągnięć. Powinność wezwania skarżącego odnosi się do wypadków, w którym piśmie procesowemu nie można nadać dalszego biegu²⁷³. Umożliwienie stronom usuwania dostrzeżonych braków stanowi przejaw łagodzenia zasady formalizmu postępowania²⁷⁴. Może być ono nie tylko następstwem wezwania do usunięcia braków, ale też przejawem własnej inicjatywy strony do chwili poddania ocenie pisma przez sąd.

Wymagania konstrukcyjne mogą zostać obwarowane sankcją procesową w postaci odrzucenia środka zaskarżenia *a limine*. Mechanizm ten nawiązuje do tzw. „zasady braków formalnych nieusuwalnych”²⁷⁵. Środek zaskarżenia pozbawiony „formalnej powłoki”

²⁶⁹ Postępowanie kasacyjne jest uznawane za wzorcowy przykład postępowania, w którym zarezerwowano dużo miejsca dla form. Zob. J. Gudowski, *Pogląd na kasację*, „Przegląd Sądowy” 2013/4, s. 20 i n.

²⁷⁰ Por. J. Gudowski [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. T. Ereciński, *Środki zaskarżenia. Tom III. Cz. 1*, red. J. Gudowski, Warszawa 2013, s. 987 i n.; L. Garlicki, *Polska kasacja cywilna w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] *Aurea Praxis...*, red. J. Gudowski, K. Weitz, s. 987 i n.

²⁷¹ Por. T. Ereciński, *Skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia* [w:] *Prawo prywatne czasu przemian...*, red. A. Nowicka, s. 1007; T. Zembrzusi, *Skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia jako instrument dochodzenia od Skarbu Państwa naprawienia szkody wyrządzonej wydaniem orzeczenia sądowego w postępowaniu cywilnym*, „Studia Iuridica” 2007/47, s. 323 i n.; T. Zembrzusi, *Komplementarność...*, s. 246 i n.

²⁷² Por. A. Górski, *Problematyka procesowa w świetle opublikowanych w 1998 r. glos do orzeczeń Izby Cywilnej Sądu Najwyższego*, „Przegląd Sądowy” 1999/10, s. 66.

²⁷³ Mylne oznaczenie pisma procesowego lub inne oczywiste niedokładności (art. 130 § 1 zdanie drugie k.p.c.) nie mają takiego charakteru.

²⁷⁴ Szerzej zob. T. Zembrzusi, *Formalizm...*, s. 5 i n.

²⁷⁵ Zob. A. Zieliński, *Zasada formalizmu procesowego w nowelizacjach Kodeksu postępowania cywilnego. Zagadnienia wybrane* [w:] *Ewolucja polskiego postępowania cywilnego wobec przemian politycznych, społecznych i gospodarczych*, red. H. Dolecki, K. Flaga-Gieruszyńska, Warszawa 2009, s. 112.

jest wówczas traktowany jako jego pozór²⁷⁶. Takie rozwiązanie podkreśla znaczenie i rolę poszczególnych elementów konstrukcyjnych środka zaskarżenia, a także pozostaje zazwyczaj w związku z obowiązywaniem bezwzględnego przymusu adwokacko-radcowskiego²⁷⁷ oraz oczekiwaniem sporządzania pism procesowych w sposób profesjonalny, który nie powinien wzbudzać zastrzeżeń²⁷⁸.

Abstract

Admissibility of remedies in civil proceedings

dr hab. Tadeusz Zembrzusi, Professor of University of Warsaw – Department of Civil Proceeding, Faculty of Law and Administration, University of Warsaw; legal counsel, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8239-6827>

The admissibility of an appeal measure in proceedings under civil law comprises the issue of premises recognised as conditions for filing the said measure, duly preceding the stage of appraising its justifiability, that is to say the effectiveness of the appeal. In order for proceedings before a court of appeal to be admissible, the existence of specific premises is required – both those determining the admissibility of the course of proceedings in their entirety, and those whose presence determines the admissibility of the appeal as such. The latter category is occasionally referred to as that of “premises for the continuation of proceedings”. Appeal measures filed against an existent ruling shall be deemed admissible under circumstances of a legal provision stipulating that aforesaid appeals shall be applicable as measures of contesting the same, the appeal having been filed by a duly authorised (legitimate) entity with vested interest in the appeal, lodged within the required time limit and in a prescribed form, in conformity to all content-related and formal statutory requirements, and paid in full. All aforesaid premises are interdependent and constitute a logical whole, ensuring that processual order is properly preserved at the stage of appealing any ruling. The review of aforesaid premises is designed to eliminate inadmissible appeal measures,

²⁷⁶ Por. J. Gudowski, *Pogląd na kasację...*, s. 21.

²⁷⁷ Szerzej zob. T. Ereciński, *Kilka refleksji o przymusie adwokacko-radcowskim* [w:] *XX lat samorządu radców prawnych. Księga jubileuszowa*, red. J. Żuławski, Warszawa 2002, s. 61 i n.; T. Zembrzusi, *Kilka uwag o przymusie adwokacko-radcowskim w postępowaniu przed Sądem Najwyższym po nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego*, „Przegląd Sądowy” 2006/1, s. 120 i n.; M. Wyrwiński, *Przymus adwokacko-radcowski w postępowaniu cywilnym po nowelizacji*, „Monitor Prawniczy” 2005/20, s. 986 i n.; A. Jarocha, *Przymus adwokacko-radcowski w postępowaniu cywilnym* [w:] *Tajemnica adwokacko-radcowska i notarialna oraz inne środki ochrony zaufania w postępowaniu cywilnym*, red. S. Cieślak, Warszawa 2022, s. 123 i n.

²⁷⁸ Zob. J. Gudowski, *Głos w dyskusji* [w:] *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego a Kodeks postępowania cywilnego*, red. T. Ereciński, K. Weitz, Warszawa 2010, s. 263.

should the given appeal measure be considered inadmissible a priori, and/or affected by assorted irregularities. The scope of a judicial review of the admissibility of appeal measure premises shall be restricted to formal (non-substantive) properties of the appeal. Admissibility is duly expressed through the appeal measure being considered further. The aforesaid appraisal of appeal admissibility shall not be recognised as binding in the course of further proceedings. Any inadmissible appeal measure failing to meet even a single requirement of any premise shall be rejected, or remain in the case file with no further action taken. The legislator retains a considerable margin of discretion in defining premises (conditions) for appeal measure admissibility. Conferring specific form upon them is the outcome of exposure to a variety of experiences, including the introduction of legal structures and/or institutions originating in various legal systems.

Keywords: *legal remedies, the existence of the judgment under appeal, selection of the appropriate remedy, the right to bring a remedy, gravamen – legal interest, keeping the deadline of remedy, maintaining the required form*

Bibliografia/References

- Allerhand M., *Nieważność wyroku z powodu nienależytego obsadzenia sądu*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1909/52.
- Bąk A., Gołębiowska A., *Niektóre zagadnienia wstępnego postępowania apelacyjnego w sprawie cywilnej* [w:] *Jus et remedium. Księga jubileuszowa Profesora Mieczysława Sawczuka*, red. A. Jakubecki, J.A. Strzępka, Warszawa 2010.
- Berutowicz W., *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1978.
- Berutowicz W., *Glosa do orzeczenia SN z 28.05.1965 r., II CR 110/65*, „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych” 1966/9, poz. 204.
- Biedroń J., *Gravamen – przesłanka dopuszczalności czy zasadności zaskarżenia w postępowaniu cywilnym* [w:] *XX-lecie Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu*, Wrocław 2011.
- Bładowski B., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 1980 r., III CZP 90/79*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1981/1.
- Bładowski B., *Glosa do uchwały SN z 5.05.1988 r., III CZP 29/88*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1989/5, poz. 114.
- Bładowski B., *Nowy system odwoławczy w postępowaniu cywilnym*, Warszawa – Zielona Góra 1996.
- Bładowski B., *Orzeczenia nie istniejące w cywilnym postępowaniu odwoławczym*, „Nowe Prawo” 1991/1–3.
- Bładowski B., *Przesłanki dopuszczalności rewizji cywilnej*, Warszawa 1982.
- Bładowski B., *Środki odwoławcze w postępowaniu cywilnym*, Kraków 2001.
- Bładowski B., *Zażalenie w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2013.
- Błaszczak Ł., *Orzeczenia nieistniejące (sententia non existens) w sądowym postępowaniu cywilnym* [w:] *Wokół problematyki orzeczeń*, red. Ł. Błaszczak, Toruń 2007.
- Błaszczak Ł., Marszałkowska-Krześ E., *Przymioty procesowe stron i uczestników postępowania nieprocesowego niezbędne do dochodzenia ochrony prawnej na drodze sądowej. Wybrane zagadnienia*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2015/95.

- Bodio J., *Podmioty legitymowane do zaskarżenia postanowień w sprawach z zakresu prawa osobowego* [w:] *Wokół problematyki środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym*, red. M. Michalska-Marciniak, Sopot 2015.
- Broniewicz W., *Dopuszczalność środków odwoławczych w postępowaniu cywilnym ze względu na przedmiot zaskarżenia*, „Państwo i Prawo” 1997/5.
- Broniewicz W., *Pojęcie legitymacji procesowej* [w:] *Studia z procesu cywilnego*, Katowice 1986.
- Broniewicz W., *Prawomocność orzeczeń w postępowaniu cywilnym*, „Studia Iuridica” 1976/5.
- Broniewicz W., *Problem przesłanek procesowych w procesie cywilnym i postępowaniu arbitrażowym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1968/59.
- Broniewicz W., Marciniak A., Kunicki I., *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2020.
- Cieślak S., *Elektroniczne czynności sądowe obecnie i w przyszłości* [w:] *Kodeks postępowania cywilnego z perspektywy pięćdziesięciolecia jego obowiązywania. Doświadczenia i perspektywy*, red. E. Marzałkowska-Krzes, I. Gil, Ł. Błaszczak, Sopot 2016.
- Cieślak S., *Ewolucja formalizmu procesowego w okresie pięćdziesięciu lat obowiązywania polskiego kodeksu postępowania cywilnego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2015/4.
- Cieślak S., *Formalizm postępowania cywilnego*, Warszawa 2008.
- Cieślak S., *Zasada formalizmu przy wnoszeniu środków odwoławczych w postępowaniu cywilnym*, „Przegląd Sądowy” 2001/4.
- Czepita S., *Teoretyczne i praktyczne aspekty zagadnienia tak zwanych wyroków nieistniejących w procesie cywilnym* [w:] *Konwencyjne i formalne aspekty prawa*, red. S. Czepita, Szczecin 2006.
- Dziurda M., *Nowelizacja Kodeksu postępowania cywilnego z 4.7.2019 r. w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, „Monitor Prawniczy” 2021/17.
- Dziurda M., *Szczególna zdolność sądowa*, Warszawa 2019.
- Dziurzyński T., *Apelacja* [w:] *Polska Procedura Cywilna. Projekty referentów z uzasadnieniem. Przedruk wyczerpanych druków z r. 1921 i 1923*, t. 2, Warszawa 1928.
- Ereciński T., *Apelacja i kasacja w procesie cywilnym*, Warszawa 1996.
- Ereciński T., *Apelacja w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2020.
- Ereciński T., *Kilka refleksji o przymusie adwokacko-radcowskim* [w:] *XX lat samorządu radców prawnych. Księga jubileuszowa*, red. J. Żuławski, Warszawa 2002.
- Ereciński T., *Ograniczenia w dostępności do kasacji w sprawach cywilnych* [w:] *Prace z prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Sędziego Janusza Pietrzykowskiego*, red. Z. Banaszczyk, Warszawa 2000.
- Ereciński T., *O nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego w ogólności*, „Przegląd Sądowy” 1996/10.
- Ereciński T., *Selekcja kasacji w sprawach cywilnych z perspektywy prawoporównawczej* [w:] *Ars te usus. Księga pamiątkowa ku czci Sędziego Stanisława Rudnickiego*, Warszawa 2005.
- Ereciński T., *Skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia* [w:] *Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Soltyskiemu*, red. A. Nowicka, Poznań 2005.
- Ereciński T. [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. T. Ereciński, *Środki zaskarżenia. Tom III. Cz. 1*, red. J. Gudowski, Warszawa 2013.
- Fierich X., *Postępowanie przed Sądem Najwyższym* [w:] *Polska Procedura Cywilna. Projekty referentów z uzasadnieniem. Przedruk wyczerpanych druków z r. 1921 i 1923*, t. 2, Warszawa 1928.
- Fierich X., *Projekty polskiej procedury cywilnej w oświetleniu nauki o stosunku procesowym*, Warszawa 1924.

- Flejszar R., *Sądowa kontrola czynności dyspozycyjnych stron – uwagi de lege lata i de lege ferenda* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014.
- Flejszar R., *Zasada dyspozycyjności a środki zaskarżenia* [w:] *Wokół problematyki środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym*, red. M. Michalska-Marciniak, Sopot 2015.
- Flejszar R., *Zasada dyspozycyjności w procesie cywilnym*, Warszawa 2016.
- Forystek J., *Nieakt (actum non existens) w demokratycznym państwie prawa*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2001/2.
- Gapska E., *Ewolucja koncepcji orzeczeń nieistniejących w postępowaniu cywilnym* [w:] *Ewolucja polskiego postępowania cywilnego wobec przemian politycznych, społecznych i gospodarczych*, red. H. Dolecki, K. Flaga-Gieruszyńska, Warszawa 2009.
- Gapska E., *Wady orzeczeń sądowych w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2009.
- Garlicki L., *Polska kasacja cywilna w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] *Aurea Praxis. Aurea Theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, t. 1, red. J. Gudowski, K. Weitz, Warszawa 2011.
- Gizbert-Studnicki T., *O nieważnych czynnościach prawnych w świetle koncepcji czynności konwencjonalnych*, „Państwo i Prawo” 1975/4.
- Gołaczynski J., *Sporządzenie uzasadnienia jako przesłanka wniesienia apelacji* [w:] *Praktyka wobec nowelizacji postępowania cywilnego. Konsekwencje zmian*, red. M. Dziurda, T. Zembruski, Warszawa 2021.
- Gołąb S., *Interwencja uboczna*, „Palestra” 1934/9.
- Góra-Błaszczkowska A., *Nieistnienie orzeczenia – kilka uwag na temat praktycznych konsekwencji uznania orzeczenia za nieistniejące* [w:] *Ewolucja polskiego postępowania cywilnego wobec przemian politycznych, społecznych i gospodarczych*, red. H. Dolecki, K. Flaga-Gieruszyńska, Warszawa 2009.
- Góra-Błaszczkowska A., *Początek biegu terminu do wniesienia apelacji od wyroku zaocznego w procesie cywilnym*, „Palestra” 2002/5–6.
- Góra-Błaszczkowska A., *Rozwój systemu środków zaskarżenia w polskim procesie cywilnym. Wybrane zagadnienia – postulaty de lege lata* [w:] *Współczesne problemy postępowania cywilnego*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Klich, Toruń 2015.
- Góra-Błaszczkowska A., *Zaskarżanie postanowień w postępowaniu wieczystoksięgowym* [w:] *Wokół problematyki środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym*, red. M. Michalska-Marciniak, Sopot 2015.
- Górski A., *Problematyka procesowa w świetle opublikowanych w 1998 r. głos do orzeczeń Izby Cywilnej Sądu Najwyższego*, „Przegląd Sądowy” 1999/10.
- Grzegorzczak P., *Dopuszczalność i kształt apelacji w postępowaniu cywilnym – perspektywy przyszłej regulacji z uwzględnieniem standardów konstytucyjnych i międzynarodowych* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014.
- Gudowski J., *Głos w dyskusji* [w:] *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego a Kodeks postępowania cywilnego*, red. T. Ereciński, K. Weitz, Warszawa 2010.
- Gudowski J., *Kasacja w świetle projektu Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego (z uwzględnieniem aspektów historycznych i prawnoporównawczych)*, „Przegląd Legislacyjny” 1999/4.
- Gudowski J., *O kilku naczelnych zasadach procesu cywilnego – wczoraj, dziś, jutro* [w:] *Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Soltyśsińskiemu*, red. A. Nowicka, Poznań 2005.
- Gudowski J., *Pogląd na apelację* [w:] *Aurea Praxis. Aurea Theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, t. 1, red. J. Gudowski, K. Weitz, Warszawa 2011.

- Gudowski J., *Pogląd na kasację*, „Przegląd Sądowy” 2013/4.
- Gudowski J. [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. T. Ereciński, *Środki zaskarżenia. Tom III. Cz. 1*, red. J. Gudowski, Warszawa 2013.
- Hahn Z., *Interes prawny w skardze o ustalenie*, „Polski Proces Cywilny” 1935/23.
- Hahn Z., *Kasacja wedle polskiego kodeksu postępowania cywilnego*, „Czasopismo Sędziowskie” 1932/1–2.
- Hanausek S., *Orzeczenie sądu rewizyjnego w procesie cywilnym*, Warszawa 1967.
- Hanausek S., *System zaskarżania orzeczeń sądowych w nowym polskim postępowaniu cywilnym*, „Studia Cywilistyczne” 1967/9.
- Hanausek S., *Znaczenie pojęcia roszczenia procesowego w postępowaniu rewizyjnym*, „Studia Cywilistyczne” 1975/25–26.
- Janusz-Pohl B., *O wyroku nieistniejącym w polskim postępowaniu karnym*, „Państwo i Prawo” 2013/12.
- Jarocho A., *Przymus adwokacko-radcowski w postępowaniu cywilnym* [w:] *Tajemnica adwokacko-radcowska i notarialna oraz inne środki ochrony zaufania w postępowaniu cywilnym*, red. S. Cieślak, Warszawa 2022.
- Kaftal A., *Problem „niewyroku” (sententia non existens) w prawie karnym procesowym*, „Państwo i Prawo” 1961/11.
- Katzner A., *Uwagi na temat zagadnień związanych ze zbiegiem środków prawnych*, „Polski Proces Cywilny” 1935/15–16.
- Klimkowicz J., *Interwencja uboczna według Kodeksu postępowania cywilnego*, Warszawa 1972.
- Kołąkowski K., *Refleksje wokół kasacji w procesie cywilnym*, „Przegląd Sądowy” 1997/7–8.
- Konieczny M., *Nieważność aktu administracyjnego w kontekście art. 156 k.p.a. oraz nieważność ex lege a koncepcja aktu nieistniejącego w postępowaniu administracyjnym*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2014/6.
- Korzan K., *Istota i charakter orzeczeń wydawanych w postępowaniu cywilnym (studium teoretyczne)* [w:] *Studia z prawa procesowego cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Zbigniewa Resicha*, red. T. Ereciński, M. Jędrzejewska, Warszawa 1985.
- Korzan K., *Orzeczenia konstytucyjne w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1972.
- Korzan K., *Wyroki nie istniejące*, „Acta Universitatis Wratislaviensis – Przegląd Prawa i Administracji” 1976/7.
- Kościółek A., *Elektroniczne czynności procesowe de lege lata i de lege ferenda* [w:] *Informatyzacja postępowania cywilnego. Teoria i praktyka*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, J. Gołaczyński, D. Szostek, Warszawa 2016.
- Kruszelnicki F., *Proces cywilny jako stosunek prawny w świetle procedury cywilnej*, „Palestra” 1931/8–9.
- Kudła J., *Sprzeciw czy apelacja? O zaskarżaniu wyroku zaocznego oddalającego powództwo w prawie polskim i niemieckim*, „Polski Proces Cywilny” 2018/3.
- Lapierre J., *Kontrola sądowa czynności dyspozycyjnych stron i uczestników postępowania cywilnego* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Kamila Stefki*, Warszawa – Wrocław 1967.
- Lapierre J., Jodłowski J., Resich Z., Misiuk-Jodłowska T., Weitz K., *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2016.
- Laskowska-Hulisz A., *Zarzut naruszenia prawa procesowego, tj. art. 233 § 1 k.p.c., w procesie cywilnym. Zagadnienia wybrane* [w:] *Honeste procedere. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Kazimierzowi Lubińskiemu*, red. A. Laskowska-Hulisz, J. May, M. Mrówczyński, Warszawa 2017.
- Laskowska-Hulisz A., *„Zarzuty co do podstawy faktycznej rozstrzygnięcia” w apelacji w sprawach cywilnych* [w:] *Praktyka wobec nowelizacji postępowania cywilnego. Konsekwencje zmian*, red. M. Dziurda, T. Zembrzusi, Warszawa 2021.

- Manowska M., *Wznowienie postępowania w procesie cywilnym*, Warszawa 2008.
- Marciniak A., *System środków zaskarżenia w sądowym postępowaniu egzekucyjnym* [w:] *Wokół problematyki środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym*, red. M. Michalska-Marciniak, Sopot 2015.
- Markiewicz K., *Problem sententia non existens na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, „Rejent” 2002/11.
- Markiewicz K., *Wniosek o sporządzenie uzasadnienia wyroku a wniosek o jego wydanie. Glosa do uchwały z dnia 18 sierpnia 2010 r. (II PZP 7/10)*, „Przegląd Sądowy” 2011/10.
- Masewicz W., *Prokurator w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1975.
- Miączyński A., *Faktyczne i prawne istnienie orzeczenia w sądowym postępowaniu cywilnym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1972/55.
- Miączyński A., *Prawomocność orzeczenia na tle instytucji rewizji nadzwyczajnej* [w:] *Studia z prawa procesowego cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Zbigniewa Resicha*, red. T. Ereciński, M. Jędrzejewska, Warszawa 1985.
- Miączyński A., *Zaskarżenie uzasadnienia orzeczenia sądowego w postępowaniu cywilnym*, „Nowe Prawo” 1971/5.
- Michalska M., *Legitymacja do wniesienia kasacji w postępowaniu cywilnym*, „Palestra” 2003/5–6.
- Michalska M., *Rozstrzygnięcia sądu kasacyjnego w procesie cywilnym*, Kraków 2004.
- Michalska M., *Warunki wniesienia kasacji*, „Monitor Prawniczy” 2001/21.
- Michalska M., *Zakres rozpoznania sprawy przez Sąd Najwyższy w postępowaniu cywilnym*, „Państwo i Prawo” 2003/10.
- Michalska-Marciniak M., *Apelacja w procesie cywilnym (uwagi de lege ferenda)* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014.
- Michalska-Marciniak M., *Formy ograniczenia dostępu do sądu wyższego w sprawach cywilnych (analiza modelu teoretycznego)* [w:] *Aequitas sequitur legem. Księga jubileuszowa z okazji 75. urodzin Profesora Andrzeja Zielińskiego*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, G. Jędrejek, Warszawa 2014.
- Michalska-Marciniak M., *Zasada instancyjności w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2013.
- Michalska-Marciniak M., *Zasady zaskarżania orzeczeń* [w:] *Wokół problematyki środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym*, red. M. Michalska-Marciniak, Sopot 2015.
- Mielcarek E., *Wnioski rewizji cywilnej*, Warszawa 1973.
- Miszewski W., *Proces cywilny w zarysie. Część pierwsza*, Warszawa – Łódź 1946.
- Mokry J., *Czynności procesowe podmiotów dochodzących ochrony praw w postępowaniu cywilnym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis – Prawo” 1993/225.
- Mokry J., *Odwołałość czynności procesowych w sądowym postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1983.
- Mokry J., *Wadliwe czynności procesowe w sądowym postępowaniu cywilnym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis – Prawo XL” 1973/202.
- Mról-Szarmach D., *Interes prawny w zaskarżeniu orzeczenia w cywilnym postępowaniu rozpoznawczym*, Warszawa 2020.
- Neufeld S., *Czy można założyć apelację przed uzasadnieniem wyroku? Czy wniesienie apelacji przed upływem tygodnia od ogłoszenia sentencji (art. 350 K.p.c.) można uważać za równoznaczne z żądaniem uzasadnienia sentencji?*, „Nowy Proces Cywilny” 1933/10.
- Neumann M., *Zaskarżalność wyroków, których sentencja opiewa na korzyść skarżącego i brzmienie sentencji wyroku w razie podniesienia w sporze zarzutu kompensaty*, „Głos Adwokatów” 1938/10–11.
- Niejadlik J., *Kontrola rewizyjna postanowień poprzedzających wydanie wyroku w procesie cywilnym*, Warszawa 1977.

- Obrębski R., *Pojęcie postanowień kończących postępowanie w sprawach cywilnych*, „Przegląd Sądowy” 2000/11–12.
- Odrowska-Stasiak M., *Rektyfikacja wyroków w procesie cywilnym*, Warszawa 2022.
- Oklejak A., *Apelacja w procesie cywilnym*, Kraków 1994.
- Oklejak A., *Z problematyki zaskarżalności orzeczeń sądowych w postępowaniu cywilnym*, „Studia Cywilistyczne” 1975/25–26.
- Piasecki K., *Podstawy kasacji według kodeksu postępowania cywilnego w świetle prawnoporównawczym* [w:] *Symbolae Vitoldo Broniewicz. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza*, Łódź 1998.
- Piasecki K., *Wyrok pierwszej instancji w procesie cywilnym*, Warszawa 1981.
- Piekarski M., *Glosa do uchwały SN z 31.03.1970 r., III CZP 9/70*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1971/1.
- Pietrkowski H., *Czynności procesowe zawodowego pełnomocnika w sprawach cywilnych*, Warszawa 2020.
- Pietrkowski H., *Prawo do rzetelnego procesu w świetle zmienionej procedury cywilnej*, „Przegląd Sądowy” 2005/10.
- Podkowik J., *Czy „istnieją” akty normatywne „nieistniejące” (nieakty)?*, „Przegląd Legislacyjny” 2010/4.
- Pogoda B., *Uwagi do art. 350 k.p.c.*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1933/6.
- Resich Z., *Istota procesu cywilnego*, Warszawa 1985.
- Resich Z., *Przesłanki procesowe*, Warszawa 1966.
- Rosmarin S., *Wadliwe czynności egzekucyjne*, „Polski Proces Cywilny” 1935/13–14.
- Rowiński T., *Interes prawny w procesie cywilnym i w postępowaniu nieprocesowym*, Warszawa 1974.
- Rylski P., Weitz K., *Intérêt, interesse ad impugnare, Beschwer, grievance* [w:] *Oblicza prawa cywilnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bleszyńskiemu*, red. K. Szczepanowska-Kozłowska, Warszawa 2013.
- Sagan M., *Zaskarżalność uzasadnień orzeczeń w postępowaniu karnym*, „Przegląd Sądowy” 2008/6.
- Sawczuk M., *Wznowienie postępowania cywilnego*, Warszawa 1970.
- Siedlecki W., *O usprawienie i zwiększenie efektywności postępowania cywilnego*, „Nowe Prawo” 1979/4.
- Siedlecki W., *Podstawy rewizji cywilnej*, Warszawa 1959.
- Siedlecki W. [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego. Tom III. Zaskarżanie orzeczeń sądowych*, red. W. Siedlecki, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986.
- Siedlecki W., *Zasady orzekania oraz zasady zaskarżania orzeczeń w postępowaniu cywilnym w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, Warszawa 1982.
- Siedlecki W., *Zasady wyrokowania w procesie cywilnym*, Warszawa 1957.
- Siedlecki W., *Zaskarżalność orzeczeń w sądowym postępowaniu cywilnym* [w:] *Studia z prawa procesowego cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Zbigniewa Resicha*, red. T. Erciński, M. Jędrzejewska, Warszawa 1985.
- Siedlecki W., Świeboda Z., *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*, Warszawa 2003.
- Sikora J., *Orzeczenia nieistniejące*, „Studia Cywilistyczne” 1978/29.
- Skąpski J., *Skarga w przedmiocie kasacji (Koreferat)* [w:] *Polska Procedura Cywilna. Projekty referentów z uzasadnieniem. Przedruk wyczerpanych druków z r. 1921 i 1923*, t. 2, Warszawa 1928.
- Stefko K., *Wadliwe akty sądu w postępowaniu cywilnym* [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, Kraków – Warszawa 1964.
- Studińska J., *Interwencja uboczna w procesie cywilnym*, Warszawa 2018.

- Studzińska J., *Środki i skuteczność ochrony osób trzecich w postępowaniu cywilnym rozpoznawczym* [w:] *Współczesne problemy postępowania cywilnego*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Klich, Toruń 2015.
- Sychowicz M., *Z problematyki prawomocności orzeczeń w procesie cywilnym*, „Przegląd Sądowy” 1996/11–12.
- Thon A., *W obliczu rewizji Kodeksu postępowania cywilnego. Szkic syntetyczny*, Warszawa 1936.
- Trammer H., *Następcza bezprzedmiotowość procesu cywilnego*, Kraków 1950.
- Waligórski M., *Czy interwenient samoistny ma legitymację do wniesienia skargi o wznowienie?*, „Polski Proces Cywilny” 1935/17–18.
- Waligórski M., *Czy w skardze apelacyjnej lub kasacyjnej można wnosić alternatywnie o zmianę lub uchylenie wyroku?*, „Polski Proces Cywilny” 1934/3.
- Waligórski M., *Podstawy kasacyjne procesu cywilnego w świetle różnicy pomiędzy faktem i prawem*, Lwów 1936.
- Waligórski M., *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja i struktura*, Warszawa 1947.
- Waligórski M., *Rewizja cywilna według znowelizowanego k.p.c.*, „Przegląd Notarialny” 1952/1–3.
- Waligórski M., *Środki odwoławcze kodeksu postępowania cywilnego w oświetleniu materiałów Komisji Kodyfikacyjnej*, „Nowy Proces Cywilny” 1933/10.
- Waśkowski E., *Podręcznik procesu cywilnego*, Wilno 1932.
- Waśkowski E., *System procesu cywilnego*, Wilno 1932.
- Weitz K., *Charakter interesu prawnego jako przesłanki powództwa o ustalenie (art. 189 k.p.c.)*, „Przegląd Sądowy” 2018/7–8.
- Weitz K., *Skarga o wznowienie postępowania w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014.
- Weitz K. [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, red. T. Ereciński, *Środki zaskarżenia. Tom III. Cz. 2*, red. J. Gudowski, Warszawa 2013.
- Werhanowski W., *Znaczenie interesu prawnego w procesie cywilnym*, Lwów 1908.
- Wilczyńska A., *Interes prawny i jego granice w postępowaniu cywilnym*, „Palestra” 2010/9–10.
- Wiśniewski T., *Apelacja i kasacja. Nowe środki odwoławcze w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1996.
- Wiśniewski T., *Czy potrzebne są zmiany w systemie środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym?*, „Polski Proces Cywilny” 2011/2.
- Wiśniewski T., *Przebieg procesu cywilnego*, Warszawa 2009.
- Włodyka S., *Interes prawny jako przesłanka dopuszczalności zaskarżenia orzeczeń w procesie cywilnym*, „Nowe Prawo” 1963/9.
- Wojciechowski T., *Zrzeczenie się prawa do wniesienia apelacji*, „Przegląd Sądowy” 2006/11–12.
- Wyrwiński M., *Przymus adwokacko-radcowski w postępowaniu cywilnym po nowelizacji*, „Monitor Prawniczy” 2005/20.
- Zajkowski J., *Wstęp do badań nad pojęciem interesu w prawie i procesie cywilnym*, Wilno 1935.
- Zembrzusi T., *Braki formalne czynności procesowej dokonanej wraz z wnioskiem o przywrócenie terminu*, „Radca Prawny” 2010/4.
- Zembrzusi T., *Dokąd zmierza apelacja w postępowaniu cywilnym*, „Przegląd Sądowy” 2019/7–8.
- Zembrzusi T., *Formalizm procesowy a skutki wadliwego oznaczenia pisma procesowego spełniającego wymagania środka zaskarżenia*, „Przegląd Sądowy” 2018/1.
- Zembrzusi T., *Glosa do postanowienia SN z 31.08.2018 r., I CSK 300/18*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2019/4.

- Zembrzusi T., *Kilka uwag o przymusie adwokacko-radcowskim w postępowaniu przed Sądem Najwyższym po nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego*, „Przegląd Sądowy” 2006/1.
- Zembrzusi T., *Komplementarność nadzwyczajnych środków zaskarżenia – skarga kasacyjna a skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego wyroku* [w:] *Wokół problematyki środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym*, red. M. Michalska-Marciniak, Sopot 2015.
- Zembrzusi T., *Nieważność postępowania w procesie cywilnym*, Warszawa 2018.
- Zembrzusi T., *Skarga kasacyjna. Dostępność w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2011.
- Zembrzusi T., *Skarga nadzwyczajna w polskim postępowaniu cywilnym*, „Państwo i Prawo” 2019/6.
- Zembrzusi T., *Skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia jako instrument dochodzenia od Skarbu Państwa naprawienia szkody wyrządzonej wydaniem orzeczenia sądowego w postępowaniu cywilnym*, „Studia Iuridica” 2007/47.
- Zembrzusi T., *Wpływ uchwał Sądu Najwyższego na orzecznictwo sądów powszechnych* [w:] *Rola orzecznictwa w systemie prawa*, red. T. Giaro, Warszawa 2016.
- Zembrzusi T., *Zakres kognicji sądu w postępowaniu apelacyjnym (uwagi na tle uchwały siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 31 stycznia 2008 r., III CZP 49/07)*, „Przegląd Sądowy” 2008/6.
- Zembrzusi T., *Złożenie wniosku o sporządzenie i doręczenie uzasadnienia wyroku w dniu jego ogłoszenia* [w:] *Z zagadnień prawa procesowego cywilnego. Zbiór rozpraw dedykowanych pamięci Profesor Marii Jędrzejewskiej*, red. P. Ryłski, K. Weitz, T. Zembrzusi, „Studia Iuridica” 2018/75.
- Zieliński A., *Sporządzanie środków zaskarżenia w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2009.
- Zieliński A., *Zasada formalizmu procesowego w nowelizacjach Kodeksu postępowania cywilnego. Zagadnienia wybrane* [w:] *Ewolucja polskiego postępowania cywilnego wobec przemian politycznych, społecznych i gospodarczych*, red. H. Dolecki, K. Flaga-Gieruszyńska, Warszawa 2009.